

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1912

HÄFT. 3

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

◻◻ · UTGIFVEN · AF · ◻◻
BERNHARD · SALIN
MUSEETS · STYRESMAN

Edgar Reuterskiöld och K. B. Wiklund, Linnés lappska trolltrumma	129
Arvid Lindhagen, Huru länge har tjugondag jul burit namnet Knut?	170
Nat. Beckman, Knutsdagen och julfriden	182
Mötena i Visby 8—11 augusti 1912, af -a-i	187
Litteratur: Vägledninga utgifna 1912 af Nordiska Museet; H. F. Feilberg, Bidrag til en ordbog over jyske alsmuesmål, af N. E. H.	191
Heraldisk utställning	192

Gäfvor till Nordiska Museet emottagas med tacksamhet. Från landsorten insändas de under adress Nordiska Museet, Stockholm 14. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografer! Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, eldstäder, husgeråd, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Linnés lappska trolltrumma.

2.

Af

Edgar Reuterskiöld och K. B. Wiklund.

I årgången 1910 af denna tidskrift, s. 15 ff., lämnade Edgar Reuterskiöld en redogörelse för de omständigheter, under hvilka Linnés lappska trolltrumma fick vandra bort från vårt land, och för dess lyckliga återfinnande i Trocadéromuseet i Paris. Under de fortsatta forskningarna rörande lapptrummorna har han sedermera haft tillfälle att personligen undersöka Linné-trumman, hvarjämte en del förut okänt handskriftsmaterial framkommit, som gör det möjligt att på ett helt annat sätt än förr skildra dess origin och dess många teckens betydelse.¹ En förnyad och mera detaljerad redogörelse för Linnés lapptrumma torde sålunda vara af ett visst intresse. Dels blir denna dyrbara Linné-relik därigenom bättre belyst, dels kan denna förstudie till det under arbete varande stora verket om lapptrummorna visa, af hvilken vikt dessa äro för vår kunskap om lapparnas hedniska religion och föreställningar.

Vid den okulära undersökningen af Linné-trumman visade det sig, att på densamma fanns ett par anteckningar, hvilka icke kommit fram på de till grund för den förra artikeln liggande fotografierna. Det står nämligen högt uppe på trummans skinn skrifvet orden *Anders*

¹ I prof. Tycho Tullbergs kända verk »Linnéporträtt», Stockholm 1907, lämnas s. 92 f. på grundval af K. B. Wiklunds upplysningar och tydningsförsök en preliminär tolkning af Linné-trummans tecken. I följd af arbetets brådskande tryckläggning hade denne icke tillfälle att få granska vederbörande korrektur eller manuskript, hvarigenom ett par inadvartenser råkade insmyga sig.

Nilsson i Graan och dessutom midt öfver skinnet några fullkomligt oläsliga ord, som kanske utgöra tolkningar af några af trummans bilder (de på hvar sin sida af midtfiguren stående bilderna?). Namnet »Anders Nilsson i Graan» åsyftar tydligen en ägare till trumman och visar oss med bestämdhet, hvarifrån densamma härstammar. »Graan» är utan tvifvel identiskt med den kända Granbyn i norra delen af Ume eller Lycksele lappmark. Man skulle då kunna vilja antaga, att Linné, oaktadt anteckning därom saknas i hans efterlämnade papper (jfr *Fataburen* 1910, s. 17 f.), likväl själf erhållit den på ort och ställe, enär han på sin lappska resa under sitt fåfänga försök att framtränga i Ume lappmark kom ända till Granbyns gränser.¹ Den har emellertid på annan väg kommit i hans ägo.

Den 13 jan. 1723 (1722?) hölls prosteting i Lycksele af den från Norrlands ecklesiastikhistoria kände prosten i Umeå Nils Grubb. Lappen Sjul Sjulsson i Granbyn angafs då för att ha börjat »spela» på spätrumman, då f. d. skolgossen Erik Gerano skulle hålla bön, hvarigenom denne blifvit hindrad därifrån. Han tillstod slutligen sin förbrytelse, »säjandes sig spelt till den ändan, at see om han skulle wara lyckelig i wåhngörande [djurfänge] som han ärnade». Vid den följande undersökningen angåfvos ytterligare fyra lappar för att innehafva och begagna trummor. Om den fjärde säges: »Anders Nilsson Pont i Granbyn som bor straxt wid Sorselet och doch kommer aldrig dit til kyrkian angafs och at hafwa trumman. Olof Pålsson i Gran witrnade at det war sant och at han sielf sett trumman hoos honom. Men denne Anders Nilsson Pont är nu icke här tilstedes.» Vid den rannsaking angående ifrågavarande sak, som följde vid det samtidigt hållna häradstinget, visade det sig, att äfven en hop Ran- och Vapstenlappar gjort sig skyldiga till samma förbrytelse. Häradsrättens resolution lyder: »Tingz Rätten kan af föregående rannsaking och åfwan specificerade Lappars egen bekännelse ej annat finna än at de medelst sine Trummors brukande eller trummespehl till at inhämta underrättelse, hwarest de sine bort lupne renar skulle igenfinna, och eljest förutse om deras diurfång skulle lyckas eller ej,

¹ Om Granbyns gränser år 1671 se K. B. Wiklund och J. Qvigstad, Dokument ang. flyttlapparna II, s. 431 f., Kristiania 1909.

hafwa derigenom brukat widskepelse med signerij etc. och således giort sig brotzlige till det straff som Kongl:e Majjtz förnyade stadga om Eder och Swordom af den 17 Octob. 1687 § 9 innehåller,¹ dock som samma Kongl. förordning gifwer anledning at straffet effter hwars och ens ålder och förstånd bör lämpas, och desse Lappar fullan alle till mogen ålder nu komne äre; men likwäll torde wara enfaldige i sin Christendom. Hwar emot synes böra komma i betänkande, at såsom uti framledne Häradzhöfdingens Lars Grubbs tid, ungefähr 30 åhr sedan, eller något der öfwer, alwarsam undersökning berättas wara hållen om desse trummors afskaffande, och de som de samma då ifrån sig lefwererade och försäkrade, dem aldrig mehra bruka, af Höga Öfwer Heten för straff blefwo förskonte, hwars Protocoller wid domsätet ej ähro till finnandes. Och de som de samma seder-mehra brukat så mycket mehra giort sig brotzlige; men der emot kommer at considereras at desse då warit ynglinggar eller barn, dehls och ej födde den tijden; utan deras föräldrar synas hafwa trummorne innehållit, och barnen såledz kommit dem at bruka, som först i Norige begyntz oppenbaras. Lapparne och ej wetta göra besked om sin ålder, och dessutan kan ej inhämtas berättelse der om så lång tid tillbaka. Ty underställes i underdån-ödmiukhet den Högl:e Kongl:e Swea Håfrätten, Hwad straff desse böra undergå eller huru med dem förehållas skal.»

Hofrättens dom föll den 28 nov. 1723 och stipulerade 8 dagars fängelse wid vatten och bröd samt en söndags kyrkoplikt för de felande, »ock warda de alfvarsamligen förmante, at hädanefter afhålla sig ifrån en slik ogudaktighet, så kärt dem är ett swårare straff at undgå; Ock böra de jämwäl tillhållas ofördröjeligen Trummorna ifrån sig at lefwerera, så wida det ei redan skett är» (Uppsala

¹ »Om någon med Förbindelse til Sathan, Skrift- eller Munteligen sig försyndar, så skal then, lijka som för Truldom, straffas til Lijfwet: Men all Widskepelse med Signerij, Spådom, Löfjerij och allehanda fördömeliga Konster, så wäl som ock alt offrande wid Trä, Siö och Källor, skal, med Penningar, eller med Häktelse wid Watn och Bröd, eller med Gatulopp, eller med Rijsslijtande, afstraffas, alt som Brottet och Personen är til; Hwar wid hwars och ens Ålder och Förstånd bör ansees, om han har warit förförd, och om han en eller flere gångor, slika Synder bedrifwit, hwarefter Straffet antingen lindras eller skärpes.»

Univ. Bibl. N. 348 folio, n:o 49). Anders Nilsson Pont hade emellertid dött samma år och undgick sålunda straffet.¹ Vid tinget i Lycksele 13—15 jan. 1724 frågade hans olyckskamrater, om de icke kunde få lösa sig från fängelse med böter, hvilket underställdes Hofrättens afgörande. Samtidigt ingaf kyrkoherden Olof Gran en lång lista på nyupptäckta spåtrumslagare. De förhördes och »tillspordes hvar för sig till hwad ända och huruledz de desse trummor brukat? Och lemnade en dehl till swar at de der af wille wetta om sin diurgång, somliga om sina resor, några om fiskerij, och andra åter sade sig den som en Almanach hafwa till att der af se wäderleken.² Men at beskrifwa på hwad sätt de sådant kunna finna, kunde de ej förmås. Lofwandes för det öfriga en alfvarsam bättring.» I sin resolution är häradsrätten denna gång ej fullt så mild i ordalagen som förut. Enligt det återopade lagrummet hade lapparne väl gjort sig förfallna till »swårt gatulop», men i anseende till deras fåkunnighet underställdes det Hofrättens pröfning, »om icke desse Lappar, som sådan synd med spådom begåt hafwa måge så wäl sig som androm till desto större skräck med gatulop eller spöslitande på Tingzstuguwäggen, jemte Kyrkoplichten beläggias; och icke med fängelse,» hvilket blir dyrt för statsverket och medför olägenheter för befolkningen, enär något fängelse ej finnes på platsen och fängelseprovianten måste tagas ända från Umeå.

Hofrättens resolution afgafs den 23 okt. 1724 (N. 348, n:r 50). Några af lapparna dömdes till att plikta 40 mark smt till lappskolorna och dessutom »ståå en söndagz uppenbara kyrekioplikt» eller i brist på medel afstraffas med 4 par spö, 3 slag af paret. Några andra lappar pliktade 5 daler eller afstraffades med två par spö.

Målet föranledde också en skrifvelse af samma datum från Hofrätten till domhafvandena i lappmarkerna, i hvilken Hofrätten »finner

¹ Domen blef äfven bekant på norska sidan och omtalas i ett bref från Thomas von Westen den 29 juli 1724, se Hans Hammond, »Den Nordiske Missions-Historie,» Köpenhamn 1787, s. 522; von Westen ogillar detta tillvägagångssätt och anser andlig upplysning lämpligare än världsliga straff.

² Våra almanackor innehöllo vid denna tid och ända till 1869 väderleksförutsägelser för hvar dag i året.

nödigt wara, att J wid de ordinarie Tingen med lappmarckarne uti den Eder i nåder anförtrodde jurisdiction icke allenast alfvarsamueligen åtwarnen Lapparne, att hafwa eller bruka sådane trummor, utan och med all flijt låten effterfråga, huru wida några skulle finnas, som däruti brottzlige äre, på hvilken händelse J hafwen att låta ställa dem behörigen för rätta, och där med effter lag och processen förfara, samt låta Trummorne ifrån dem taga. Åtminstone i vissa lappmarker upplästes sedan detta bref vid tingen flera decennier igenom. Det först omtalade målet hade dessutom föranledt en skrifvelse från Hofrätten till konsistorium i Hernösand den 28 nov. 1723, i hvilken konsistoriet uppmanas att tillhålla vederbörande prästerskap i Lappmarken att noga underrätta sig om sina åhörarens lefverne samt sorgfälligt undervisa dem i deras kristendom och afråda dem från all vidskepelse, samt ett bref af samma datum till landshöfdingen i Västerbotten att låta kronobetjäningen uppspana, om flera lappar bruka spåtrummor, samt afhända dem dessa och ställa de skyldiga för rätta.

Linnés lapptrumma har således från början säkerligen tillhört Anders Nilsson Pont i Granbyn och aflämnats till kyrkoherden Olof Graan i Lycksele i samband med dessa rannsakingar, år 1723 eller året därförut. Anders Nilsson bodde i närheten af Sorsele kyrka och var sålunda skogslapp, ej fjällapp. Hans trumma bör alltså representera en bland skogslapparna i norra delen af Lycksele lappmark mer eller mindre vanlig typ. På hvilka vägar den kommit till Linné, är dock mindre tydligt. Någon upplysning härutinnan kan emellertid vinnas af följande framställning.

I den Wallenstråleska manuskriptsamlingen i Kalmar läroverks bibliotek finnes i tomen V (kapsel) jämte åtskilliga andra handskrifter och bref etc. af intresse för lappforskningen äfven tvänne hittills okända manuskript, som innehålla en afbildning och förklaring af Linnés trumma. De utgöras af hvar sitt pappersark i folio (37 × 47,5 cm.) af samma slag (och med samma vattenmärke) och innehålla, det ena en schematisk teckning af trummans skinn med förklaring af dess tecken, ritad och skrifven af en norsk missionsskolmästare Arved Thuresson, fig. 2, det andra en riktigare, icke schematiserad teckning af samma

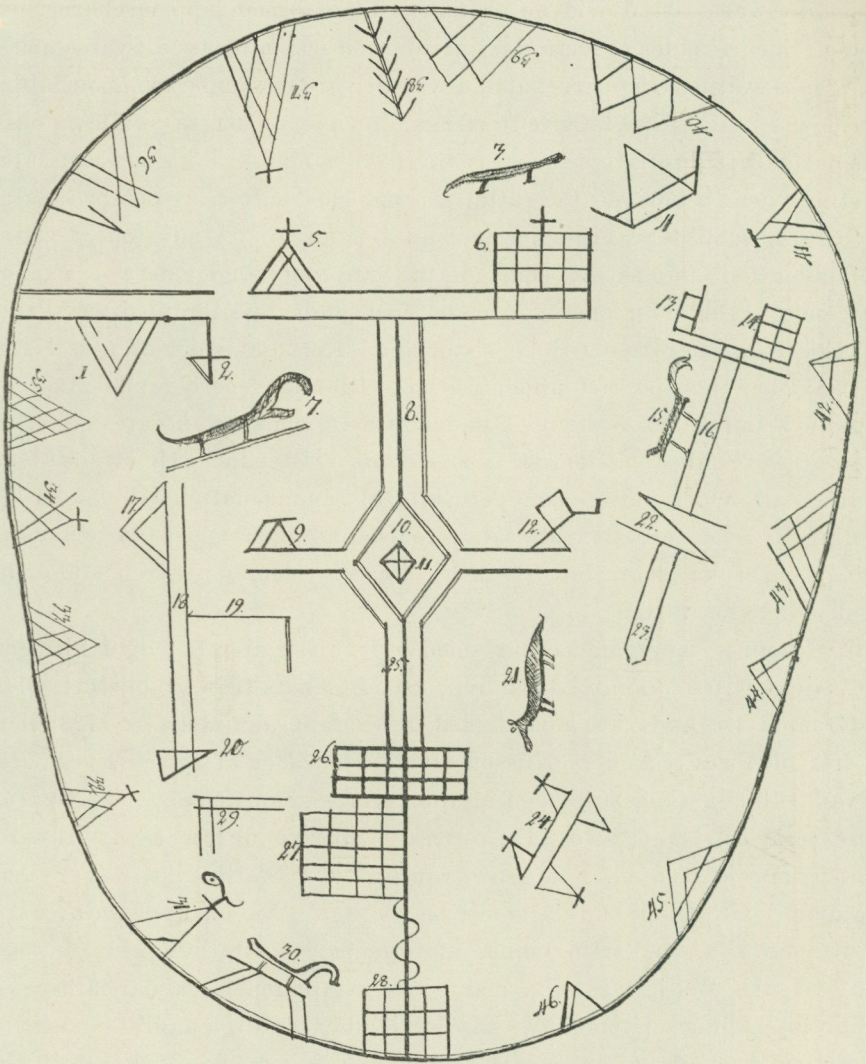

Fig. 1. Afbildning af lapprumma.
Wallenstråleska samlingen. Kalmar läroverks bibliotek.

trumma, fig. 1, samt af dess hammare, fig. 3, och »visare» (trenne ringar) jämte trummans botten med en tydning, författad af kyrkoherden Zacharias Plantin i Umeå den 24 mars 1731. Ytterlinjerna till trumman på den senare teckningen ha tydligen erhållits genom att lägga

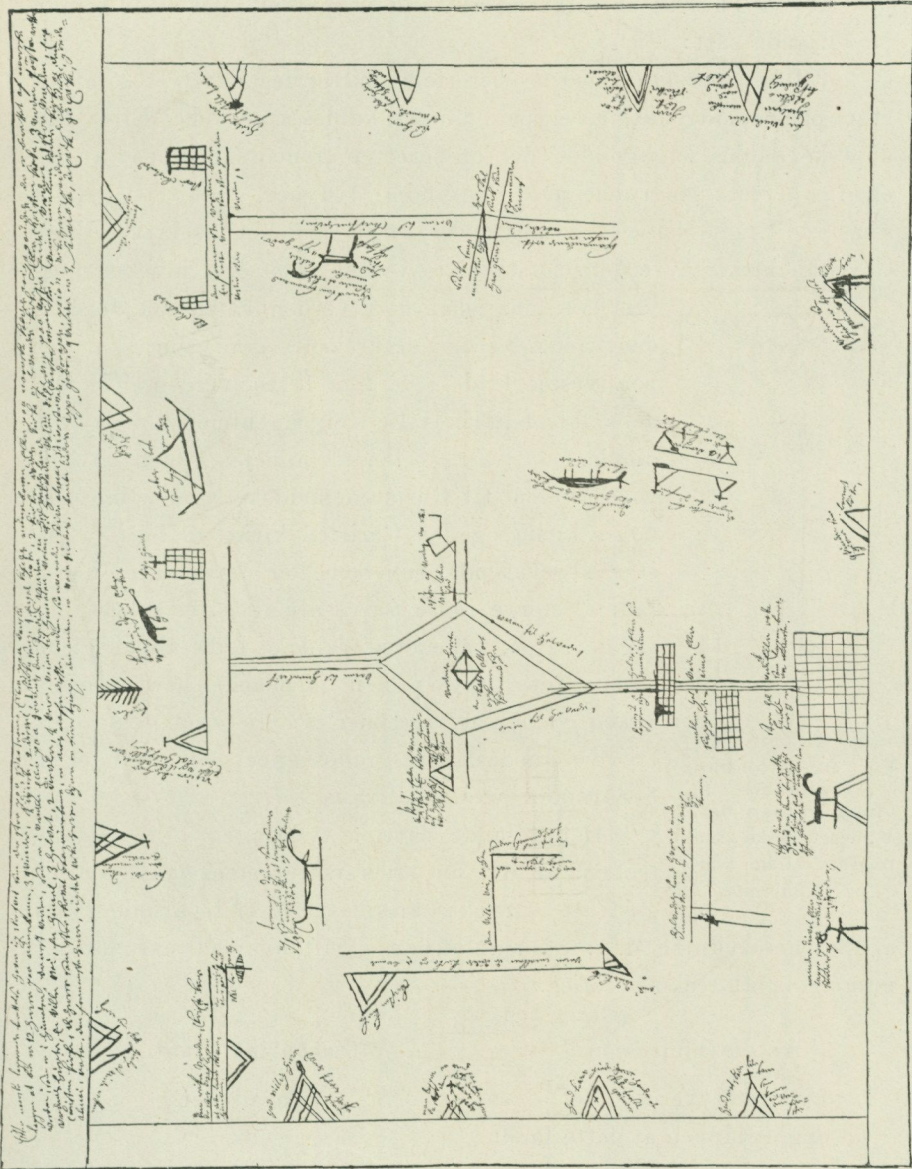

Fig. 2. Förklaring till lapptrumman fig. 1. Wallenstråleska samlingen, Kalmar läroverks bibliotek.

papperet på själva trumman och sedan följa dess konturer, och på samma sätt ha hammaren och de tre ringarna afbildats; endast trumbotten är afbildad i (mycket) förminskad skala.

Arved Thuressons tolkning af Linnétrumman lyder i sin början på följande sätt:

»Effter noorske lappernes berettelse haver ieg skrefvet som der stor paa spaatrome, Eller paa danske kaldes runeborne, Eller paa noorske kaldes ioigagoudes, der er berettet af noorske lappen at der er 12 herrer paa runeborne. 3 qvinder, 4 dyuer, 2 dievel, 1 siuka seng, 1 Engel bote, 2 kirker dödes kirka og levendes kirke, Eller Christen kirka, 3 verden, förste rette verden, som er i himelen, der-

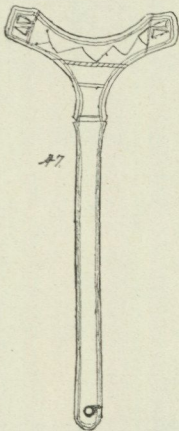

Fig. 3. Afbildning af hammare till lapptrumman fig. 1. Wallenstråleska samlingen, Kalmar läroverks bibliotek.

nest verden, som er i verden Eller paa Jorden, den tredie verden er helvedes land, som skal ver paa vester Ende i verden, 1 stor verden, En verdens hierte, En ville vei, En himel, 3 helvet, 2 dievler, 4 veier, veien til himelen, veien til helvede, veien til Christen menisker, veien imellem dödes kirke og den Christen kirke, di herrer som stor skrefvet paa, runeborne, er deres nafne disse, radien, siorve radie, saive almai, saivo sarves, doragas, paion, vekeherre, raideie, leibe almai, giede almai, rota [roto?], den fornemste herre, rigtas veken [veke?] herre, dyuer er fiere tziop. den anden er voie Juodos, baute iudos appe godo, qvinder er 3 Saraiaka, uxaka, Juxaka».

Det följande partiet, tydningen af trummans tecken, är det för öfversiktlighetens skull lämpligast att aftrycka jämsides med motsvarande parti af Plantins tydning, d. v. s. början af hans skrift, hvarvid också dennes numrering af tecknen följes:

Arved Thuresson:

Zacharias Plantin:

[1] Den rette verden, der siges dog af lappen at dette lande skal vere i himelen.

N: B: 1: Paradijset.

[2] Christi kors den meniske som blev god hand skal bere paa sig,

2: Cristi kors el^r Jesu Namn.

- [3] konster [kanster?] dyur Eller banges det skal vere byrn
3: Biörn el^r det hel. diuret;
- [4] Englers bote som lappen beretter
4: Englarnas Wagn hwarpå de fara.
- [5] rigierendes herre Eller veralden almai der skal hielp alle verden,
5: All tingz regerande Herre vulgo: Radien.
- [6] höye himel
6: Högste himmelen.
- [7] trampe dyur som sendes af spomand til at trampe meniskier, og den kaldes tzope Judos
7: Ett skadegiörande diur, vulg: Trampe diur.
- [8] veien til himelrik
8: Wägen från Werlden till himmelen.
- [9] vester Ende af verden, der skal En blive hensent af spomand at hand skal ike kome til sit folke igien
9: Wästra ändan af Werlden.
- [10] har ingen motsvarighet här.] 10: Sielfwa Werlden.
- [11] verdens hierte der skalt allt ont opkome siger spoomand,
11: Werldenes hierta.
- [12] öster af verden der skal vere better sted
12: Östra ändan af Werlden.
- [13] lile Christenhed
13: Lilla Christenheten el^r de gemenare Christne.
- [14] store Christenhed
14: Stora Christenheten el^r de hel. på hwilka ingen spådom biter.
- [Under 13 och 14] den fornemste verden, bedre En rette verden som stor paa den vester sider verden,
15: Ett skadegiörande diur, vulg: Saiwo-Sarwes.
- [15] dyuret som spoomand sender at skade menisker hand

- stiger af haft kaldes appe
godo,
- [16] veien til Christenheden, 16: Wägen från Christenheden
till siuka Sängen.
- [17] Christen kirko 17: Christna kyrkian el' de
Christnas Församl.
- [18] veien imellem de dödes kirko 18: Wägen emellan the döda och
og de levende lefwande.
- [19] den ville vei, der hen sender 19: En wrång och skadelig wäg.
spomand folk paa det de, ike
skal kome paa rette veigien
- [20] onde dödes kirko [rättadt, 20: De dödas kyrkia.
troligen från kirke]
- [21] dyuret som iager menisker 21: Ett diur som jagar männis-
til helvede hand kaldes bau-
te iudos kian till Pinorummet, vulg:
Baute Lodde.
- [22] siuka seng, her skal menis- 22: Siuka sängen.
ker ligge siuk, som har
giort spomanden imot
- [23] spomandens rette nafn er 23: Wägen från siuka Sängen
näide, rune till helfwetit.
- [24] di menisker som iages to 24: Menniskiorna som jagas till
Jumfru [nedom figurerna:]
to drenger di er komen fra
lile Christenhed helfwetit.
- [25; till venster:] veien til he- 25: Wägen emellan Werlden till
vede, [till höger:] veien til
helvede, helfwetit.
- [26] nest helvet, Eller som lap- 26: Öfwerste helfwetit.
pen sigr Jamei aimo
- [27] mellem helvede, Eller siap- 27: Mellan helfwetit.
pes-aimo
- [28] store helvede Eller rotta 28: Nedersta helfwetit, vulg:
land som lappen beretter og
er den nederste, Rota Land.

- [29] helvedes land hvor de onde menisker er, der fra er trampe dyer komen, 29: the Ogudachtigas Land.
- [30] stor dievel Eller, rotta hand er den beste til at hielp Ent menisk af nöd, der er ingien som hand 30: Stora diefwulen, vulg: Rota el^r Lino Lodde.
- [31] minder dievel Eller paa lappe sprog radiet der sendes af den stor diev: 31: Mindre diefwull, vulg: Siörwo Radiet, Svet: horn diuret.
- [32] hand er at skade lile barn som komer til verden förste 32: En qwinna som skadar de små Barnen vulg: Brick acka.
- [33] hand kaldes giede herre, hand er at skade barsel qvinder 33: Qwinnan som skada tillfogar Barnsängzhustrurne, så at de ey skola förlöste blifwa, vulg: Gask acka.
- [34] nar lappen er vred paa store herre da skal dene skade dem kaldes jals 34: At skada store Herrar.
- [35] god villig herre Ellers kaldes veke herre 35: At stilla store Herrars wrede.
- [36] herre som skal hielp at vinde retten 36: En Herre som hielper I Rättegångz-Saker.
- [37] siorve [siarve?] radien der er minder En radien 37: Werldenes mann, vulg: Weräl almai.
- [38] Engler 38: De gode änglar.
- [39] sköyers herre 39: skyarnes Herre.
- [40] torden som rigierer 40: Tordön, vulgo: Doragass, alias, Pajonn.
- [41] hielp herre for at stille torden, 41: Hielpe-Herren.
- [42] siö herre, Et meniske der skal hielp fra hafves nöd 42: En Herre öfwer hafwet.

[43]	herre at give löke til skiöttri kalde leibe almai	43:	Herren som skall tillbes när man sig på skytterij begifwer, vulg: Leibe almai.
[44]	En qvinde som hielper menisker af alle-nöd besynderlig qvind folk	44:	En qwinna som helbrägdar, vulg: Sarai acka.
[45]	qvinden som hielper barsel qvinder kaldes Sarai,	45:	Qwinnan som hielper Barnsängzqwinnor I nöd, vulg: Ux acka.
[46]	qvinden som giver barnet löke,	46:	Den qwinnan som förmenes gifwa Lilla Barnet lycka, vulg: Iux acka.

Härmed slutar Arved Thuressons tydning. Plantins skrift fortsätter på följande sätt:

»47: Är hammaren hwarmed slås på Trumman. 48: 3:ne stycken Ringar. dem man lägger på Trumman när derå slås, Och som föregifwes skall Ringen omsider på den af Lappen intenderade Figuren qwarliggande blifwa, ja äfwen så hårt fastna, at han wed trummans omstielpande ey af sig sielf affaller, i följe hwaraf den spående kan sig om sitt förehaf:de försäkrad giöra. *Nota* Ringarne äro af Mässing. *Hammaren* af Renshorn. *Båttnen* af trumman är af en granrot utholkat, med 22 I trekant utskurne [rättadt från »trekantiga»] hohl, jemte 2:ne stora hohl hwaremellan ett hantag finnes, som nedanstående Figur utwisar. *Öfwerdraget* hwarpå Ritningen står, är såsom annat tillredt trumskinn, förmodelⁿ af Renkalf, hälst som det är ganska tunt. *Trumman*, *Hammaren* och *Ringarne* äro efter sin befintlige storlek och form aftagne, förutan den nedanstående *Båttnen* som kan efter den förra Devisen proportioneras. *Högden* är ohngefär try finger. *Skinnet* är fastsatt med snöre af Rensenor el^r tarmar tillwerkat. *Målningen* är röd, twifwels utan af menniskio- el^r annat diurs blod. *Trumman* är kommen från Lycksele Lappmark; men uttydningen är af en norsk Missions Scholämästare wed namn Arved Thuresson gifwen, hwi[l]ken tijo åhr öfwer wistatz I den norska Lappmarken, och således giort sig om

detta underkunig, i följe hwaraf man ey så lätt om ricktigheten härwid i twifwelsmåhl råka skulle.

Umeå d. 24: Martii 1731:

Zacharias Plantin.»

Redan vid en hastig jämförelse mellan de båda handskrifterna finner man, att deras tydningar i många detaljer rätt väsentligt afvika från hvarandra. En ingående undersökning af dem är sålunda af nöden. För att vinna några vägledande synpunkter är det då först af vikt att konstatera, i hvilka lappska trakter de bägge handskrifternas författare varit verksamma och om några litterära inflytanden på deras kännedom om lapparnas religion kunna tänkas.

Det första manuskriptets författare nämnes af Plantin »den norske missionsskolmästaren Arved Thuresson». Det är utan vidare tydligt, att härmed måste afses den af Thomas von Westen till kateket bland Ranens och Vefsens fjällappar insatte Arvid Bistock, den ende bland de norska missionsarbetarna, som hade namnet Arvid. Han hade dessutom sin verksamhet just i den norska trakt, som gränsade till Lycksele lappmark, ifrån hvilken trumman var kommen. Enligt de upplysningar, som efter von Westens bref etc. lämnas om honom i Hans Hammonds »Den Nordiske Missions-Historie», Köpenhamn 1787, ss. 316 f., 344, 660 ff., 688, 690, 693, var han född i Finland, hade finska till modersmål och skulle enligt somliga uppgifter vara svensk student. »Formedelst Russernes Indfald i Finland [under stora ofreden] flygtede Bistock over Fieldene til Nordlandene, og fandt Beskiermelse i Norge; han vankede længe omkring forladt, var i Kiöbenhavn, og endelig opsögte Lector i Trundhiem, begierende Tieneste ved Missionen.» Han hade blifvit upptagen till dansk undersåte af magistraten i Bergen (1715?) och hade i Trondhjem under några veckors vistelse i von Westens hus af den från det norska missionsarbetet bland lapparna mycket bekante Isak Olsen »lært så meget Lappisk, at Finnerne forstode ham». Isak Olsen åter hade kommit med von Westen till Trondhjem den 5 nov. 1716. Bistock skickades därefter till Vefsens fjällappar, och på von Westens andra resa, som anträdtes den 14 juni 1718, hade denne glädjen att

erfara, »at hos Vefsens Field-Finner var overflödig godt udrettet dette Aar ved Arved Bistok, der havde besøgt, underviset og funden større Kierlighed og Lydighed hos dem, end formodedes.» På von Westens anmodan gjorde Bistock upp en förteckning på »alle Finne-Familier, hver Persons Oplysnings Grad, om Fieldenes Beskaffenhed, de beleiligste Steder för Skoler og Kirker,» hvilken förteckning sändes till Missionskollegiet; i dessa fjäll fanns öfver 60 familjer, som voro tämligen väl upplysta och villiga att höra Guds ord, något som man näst Gud hade svenskarna att tacka för, »paa hvis Grændser», d. v. s. i Ume lappmark, de uppehöll sig på vintern. Bistock sändes nu till Ranens lappar och skulle likaledes undervisa lapparna i Vefsen och Bindalen, tills de flyttade till Sverige för vintern, då han skulle »hjelppe Böyde-Finnerne», d. v. s. de lappar, som ständigt bodde i Norge.

Under de följande krigstiderna råkade Bistock »som indföd Svensk» ut för ogrundade misstankar, hvaröfver von Westen klagar i sin skrifvelse till Missionskollegiet från Alstahoug den 26 jan. 1719; han lät honom vintern öfver på Herö undervisa de lappgossar, som von Westen medfört från sin andra resa. Bistock hade äfven »dette Aar været til Fields, leverede nöie Fortegnelse paa alle Field-Finner og Fielde-Veie udi Helgeland». Han synes sedermera ha förblifvit i Ranen, och det är förmodligen honom det talas om hos Hammond, s. 447, då det säges, att von Westen under sitt besök i Ranen 31 okt.—9 nov. 1722 på sin tredje resa »foreskrev Stedets Missionario, paa hvilke Dage, og i hvad Orden han skulde besøge og undervise de adspredede Lapper». I en skrifvelse i febr. 1722 kallar von Westen honom »Catecheta i Wefsen og Ranen» (s. 693). Huru länge han utöfvade denna verksamhet, har icke kunnat utredas; af Plantins ofvan anförda ord skulle man vilja sluta, att han ännu år 1731 stod i den norska missionens tjänst, men häremot talar, att det i Hans Skankes »Epitome Historiæ Missionis Lapponicæ», författadt 1729—30, säges, att Lorentz Dass var missionär bland Vefsens fjällappar »fra 1726 indtil nyeligen» och att Jac. Herman Munch var missionär bland Ranens fjällappar, innan han år 1729 befordrades till pastor i Rödön (Wiklund

och Qvigstad, Dok.-saml. II s. 347). Det är sålunda troligt, att Bistock endast en kortare tid fick inneha sin syssla. I öfrigt omnämnes han icke alls ifrån Norge (jfr A. Erlandsen, »Biogr. Efterretninger om Geistligheden i Tromsø stift», 1857, s. 74; enligt honom skulle Lorentz Dass ha varit missionär i Vefsen »i 6 Aar til 1730»). I Carl Solanders relation 1726 (Reuterskiöld, »Källskrifter», s. 19) nämnes Arved Bistock som »vice Missionarius» under den ordinarie Missionarius Ranensis Munch. I Isak Grapes »Minne af Presterskapet i Lappmarks-Församlingarne inom Hernösands Stift», Umeå 1853, s. 51, omtalas det, att änkan efter pastorn i Silbojokk Lars Rangius, Anna Vacker, bonddotter från Umeå, efter nödårets slut (R. dog 1717) begaf sig med sina bägge barn till Norge, där sonen dog, dottern blef gift med en krämare och hon själf med en svensk Student, Arv. Bistock, Katechet i Saltdalen.

Huru lång eller kort tid Arvid Thuresson Bistock än verkat bland lapparna, har detta således i alla händelser skett bland Ranens och Vefsens lappar, d. v. s. dels de fjälllappar, som under sommaren vistades här och under vintern i Ume eller Lycksele lappmark, dels också »bygdelapparna» i dessa trakter, de utarmade fjälllappar, som satt sig ned på den norska sidan. Bland dem har han sålunda fått sin uppfattning af lapparnas religiösa föreställningar. Det är dessutom möjligt och troligt, att denna hans uppfattning rönt något inflytande af Thomas von Westens kända handskrifna verk »Missionsanstalter for Nordlandene», om hvars stora betydelse utförligt talats i inledningen till Reuterskiölds »Källskrifter till lapparnas mytologi».

Det är svårare att bestämma, hvar och huru Zacharias Plantin fått den själfständiga kännedom om lapparnas hedniska religion, som han kanske haft. Han tillhörde en gammal norrländsk prästsläkt, var född i Luleå 1680, blef magister 1707 och lektor i Hernösand 1711. År 1723 blef han kyrkoherde i Löfånger, fick transport till Umeå 1730 och dog där 1733. Hans intresse för den lappska missionen var gammalt, hvilket visas af de memorial han inlämnade till 1723 års riksdag (Haller, »Svenska kyrkans mission i Lappmarken under Frihetstiden», s. 27 f.), men det förefaller, som om

han egentligen först efter sin transport till Umeå kunnat komma i mera personlig beröring med lappar. Vi ha icke haft tillfälle att utreda, om han vare sig före eller efter denna tid deltagit i eller förrättat någon visitation i Lappmarken. I alla händelser bör hans eventuella själfständiga kännedom om lapparnas hedniska religion hänföra sig till ungefär samma trakter som Bistocks, d. v. s. till Ume lappmark. Äfven han kan för öfrigt ha studerat åtminstone några utdrag ur eller anteckningar om von Westens »Missionsanstalter». Hvar han träffat Bistock låter sig icke afgöra. Af hans skrivelser datering Umeå den 24 mars 1731 och den använda papperssortens identitet i de båda handskrifterna vill man ju sluta, att Bistock ungefär vid denna tid besökt honom i Umeå och där på hans begäran tydt tecknen på den hos honom förvarade trumman, men det låter sig ju också tänka, att de sammanträffat någonstädes i Lappmarken.

Efter denna orientering må en ingående undersökning af de båda skrivelsernas uppgifter företagas. Bistocks uppgifter betecknas då med *B.*, Plantins med *Pl.* Tecknens ordningsföljd är den hos Plantin använda.

1. Redan detta tecken sättes af *B.* i samband med himmelen, och *Pl.* upptar hans tydning och utbildar den vidare till »paradiset». För att verkligen kunna betyda något sådant synes emellertid tecknet stå något för långt ned på trumman; äfven om man antager, att de två streck, under hvilka tecknen 1 och 2 hänga, tillsammans med de streck, på hvilka 5 och 6 samt 13 och 14 stå, utgöra ett slags gräns mellan himmelen och den öfriga världen (jfr nedan under 36 och 41 samt Friis, n:r 1, 3, 10, 11), skulle tecknen 1 och 2 ändå falla utanför himmelen. Det är då här att märka, att de två strecken bilda en bas för tecknen 1 och 2 af samma slag som strecken vid tecknen 13, 14, 15 och 17, 19, 20. Man torde då kunna jämföra ifrågavarande teckengrupp med Meiningentrummans n:r 4 (en lappkåta och en varg, stående på ett streck) och sålunda tyda n:r 1 som en lappkåta och n:r 2 som en stolpbod eller njalla (Mein. 30; Friis 2, n:r 35; 4, n:r 28; 7, n:r 29; 9; 10). Jämförda med Mein. 4 (och 5) skulle då tecknen 1 och 2

med de streck, hvarpå de stå, egentligen betyda »andra lappars boningsorter, andra lappbyar». Denna tydning faller ju långt från den af B. och Pl. gifna, men man måste både här och eljest ihågkomma, att äfven Bistock trots sin ganska långa verksamhet bland lapparna är en sekundär källa af mindre värde än den primära källa, d. v. s. de lappar, som dikterat tydningen af Meiningentrummans tecken. Den allmänna anordningen af tecknen på Linnétrumman och själfva tecknens utseende är dessutom något afvikande från det på de egentliga »Åseletrummorna» vanliga, hvilket också kan ha bidragit till att sätta hans fabuleringslust i gång eller rent af drifva honom till gissningar. I sin inledning uppger han vidare, att det skall finnas tre världar afbildade på spåtrumorna (nämligen himmelen, jorden och helvetet), men strax därpå nämner han dessutom »1 stor verden», för hvilken han sedan finner plats vid figurerna 13 och 14 och vid hvars beskrifning han till slut blandar tillhoppa väster och öster (jfr 9 och 12). Allt detta jämte åtskilligt annat, till hvilket vi snart komma, visar, att man ej på alla punkter får taga hans uppgifter för alldeles goda. Rätt ofta torde han ha gissat sig fram, så äfven vid tydningen af 1 och 2.

2. På sin teckning har B. uppfattat denna figur som ett kors, och han tyder den också i öfverensstämmelse härmed. Pl. återger den på ett annat sätt, hvarigenom det får en viss likhet med det grekiska Kristusmonogrammet, och han bifogar därför också en förslagstyding »Jesu Namn». Att Kristusmonogrammet kunnat tränga ända till lapparna, är väl emellertid otänkbart; snarare torde n:r 2 återge en lappska stolpbod, jfr den nyss hafda bevisföringen.

3. Detta djur med sin långa, platta svans kan ej vara en björn, såsom Pl. säger, missförstående B:s dialektiska »byrn», utan är en bäfver. Detta djur förekommer äfven eljes flera gånger på de hittills tydda trummorna (tydningen af Meiningentrumman i Trondhemshandskriften, n:r 29; Friis 2, n:r 37; 4, n:r 24; 7, n:r 36; 9; jfr Wiklund i *Le Monde Oriental* IV, s. 107). B:s »konster dyur» har väl afseende på bäfverns konstfärdighet; »banges» torde

återge det lappska ord, som i det norsk-lappska skriftspråket skrives *bakša* och betyder »bäfvergäll»; dess *-ng-* visar, att *k* i detta ord återgår på en äldre nasal, jfr att lpN *bovs* l. *båvsa*, gen. *boksama* l. *båfsama*, lpLule *paksim* »läpp» i sydligare dialekter har nasal före *s*: Lindahl & Öhrling *pankse*m, *pangse*m. I sin inledning kallar B. det ifrågavarande djuret »*voie Juodos*», hvilket återger ett lappskt (Lule) *vuodja-jutos*, »smörjningsdjuret», ett lämpligt namn, då man tänker på bäfvergällets äfven för lapparna välbekanta medicinska användning.

4. Enär detta båt-tecken är placeradt i närheten af åtskilliga gudomligheters bilder, bl. a. ett tecken, som af B. säges föreställa änglar, har han förklaradt det representera änglarnas båt (»Englers bote», i B:s inledning »1 Engel bote»). Samma tecken förekommer upptill (och ofta till höger) på åtskilliga trummor af sydlig typ (Mein. n:r 6; Friis 2, n:r 27; 4, n:r 6; 9) och afser kanske det i flera gamla källor omtalade båtoffret till »julfolket» (Düben, s. 220 ff.). Då dessa andar ju foro omkring i luften, måste också offret till dem sättas upp så högt som möjligt, alltså i höga träd, och detta är väl orsaken till att båt-tecknet placerats så högt upp på trummorna. Att det dessutom ofta placeras åt högra sidan, får sin förklaring däraf, att Rutos tecken plägar vara anbragt tämligen högt upp på trummans högra kant, och Ruto är ju lika med Oden, »den vilda jaktens», julfolkets herre.¹ Om båtens samband med offren till de döda se Axel Olrik i Danske Studier 1905, s. 42 ff.; tillsammans med julfolket speciellt torde emellertid någon båt icke nämnas i de hittills kända nordiska beläggen. Pl. har af obekant orsak förändrat änglarnas båt till deras vagn; några folkliga föreställningar torde knappast ligga till grund härför.

5. Detta tecken åsyftar enligt B. en »rigierendes herre Eller veralden almai der skal hielp alle verden», alltså den förnämste af alla de gudar, hvilkas bilder han tyder. Utefter trummans kant står i den omedelbara närheten häraf tecknet för »siorve radien der

¹ Wolf von Unwerth, »Untersuchungen über Totenkult und Ódinnverehrung bei Nordgermanen und Lappen», Breslau 1911.

er minder En radien» (n:r 37). Den högste gudens namn borde således vara Radien, och i uppräknigen af »de herrar, som stå skrifna på spåtrumman», nämnes också i B:s inledning Radien som n:r 1. Det är väl i anledning här af, som Pl. direkt kallar honom »All tingz regerande Herre vulgo: Radien». Under det således B. identifierar Väraldenolmai och Radien, har Pl. i stället öfverflyttat det förra namnet till n:r 37, som hos honom tydes som »Werldenes mann, vulg: Weral almai», hvarjämte han blandat samman Tjorveradien (»siorve radien») med n:r 31 Radiet. Pl. har sålunda ej haft klart för sig, att Radien och Väraldenolmai i själfva verket äro olika namn på en och samma gud (jfr Reuterskiöld, »Källskrifter», ss. 25, 32, 66), men han har haft rätt så till vida, som tecknet för denna gud enligt trummornas vanliga vittnesbörd bör stå utefter kanten af trumman och ej på den mindre förnämliga platsen på en af solens strålar. Att både B. och Pl. begagna formen Radien visar säkerligen, att de härutinnan äro beroende af litterär källa, enär det slutande -n i detta namn visar på inflytande från någon i språket mindre hemmastadd person (jfr *Le Monde Oriental* IV, s. 94, noten).

Den enda af de hittills tydda trummorna, som på detta ställe har tecknet för en gud, är den hos Leem-Jessen afbildade (= Friis, n:r 7), där det på solens uppåtgående stråle till vänster befinner sig en figur, som angifves vara »Maderatja, betegnet under en Mands Lignelse, krumliggende». Denne Maderatja, rättare Maderaija (= »Stamfadern») är en föga bekant och sällan omtalad gudomlighet, som vi nästan endast känna från Jessens skildring, s. 13 f.:

»Den tredie Classe [af gudar] indbefatter alle Luft-Væsener, af hvilke Maderatja, No. 3. [på den hos J. afbildade trumman], er den som har Tilhold alleröverst i Luften, tæt op under Himmelen. Hans Merke eller Tegn findes ikke paa alle Lappers eller Finners Rune-Bomme, thi ret at kiende ham, kom allene de ret kyndige Noaaidere eller Troldmænd til, men paa dem som have det, sees det paa adskillige Maader udtrykket: Paa nogle i Dannelse af en Cirkel, paa andre i Skikkelse af en Trekant [så äfven på Linné-

trumman, som emellertid betecknar alla gudomligheter på ett liknande sätt], og atter paa andre som en Sexkant; her paa Kobberstikket betegnes han under en Mands lignelse krumliggende: Nogle undte ham Plads ved Radies-Kiedde i en Skraastreg af Solen, som vender sig lige til Radies-Atzhie [i den latinska parallell-texten: *linea obliqua a Sole, τϕ Radies-Atzhie obverso, ducta*], saaledes: at fra Maderatjæ Aabning gaaer en krum Vey eller Gang hen til Solens øverste Labikie eller Tømme [d. v. s. stråle]: Andre derimod sette ham, som her, i en lige jevnside Linie med Solens Tømme, og lade ham frie Vey og Udgang didhen. Denne Maderatja skulde, som Oldefædrene i den Lappiske Religion holdte for, giøre tillige med Solen, meget til alle levende Creaturers Afyngling, og bekomme oven fra ved Radies-Kiedde Kraft til ved Solen at meddele Liv og Bevægelse til alle de Ting, som ere under Solen. Fra Solens fierde og nederste Labikie eller Tømme gaaer en Tverstreg eller Vey, som viser lige hen til Maderakka No. 5, hvilken Lapperne udgave for at være forbenævnte Maderatjas Ægte-Qvinde: Men hun skulde have sit Tilhold i den middelste Luftstrekning. Hvad som nyeligen er blevet sagt om Maderatja, som hendes Mand, nemlig: at han oven fra ved Radies-Kiedde skal have faaet Kraft til ved Solen at meddele Liv og Bevægelse til alle de Ting, som ere under Solen, sagde Noaaiderne, var gaaet saaledes for sig: Radies-Kiedde bekom fra Radies-Atzhie den Magt og Naade, at kunde skabe Sielen og Aander. Saasart han derpaa havde frembragt en Siel, sendte han samme til Maderatja, som efter Radies-Kieddes Befaling bragte den til hans Qvinde Maderakka, og det paa følgende Maade: Han brekkede sin Vom eller Mave, som derfor stod aaben, tog saa Sielen, og foer dermed runden om Solen, igiennem dens Labikier, fortsatte derefter sin Reise fra nederste Labikies Tverstreg lige til sin Kone Maderakka, hende overleverede han da Sielen, hun tog den til sig, og skabte et Legeme til og om den samme. O. s. v. Andra nåider satte Guds hustru Sergue-Edne till skapare af människans ande, hvilken hon sedan utan någon förmedling af Madderajja öfverlämnade till Madderakka. »Ey mindre ofrede og Lapperne til Maderatja, og Maderakka hans Frue, som en Gud, og

Gudinde, paa den Viis, som Rune-Bommen og Noaaiden forlangede; dog bleve ikke saa store Ofringer frembragte til Maderatja, som til Maderakka, saasom denne sørgede for Qvinde-Kiønnet, og derfor stod höit opskreven blant Lapperne, ja end og af gifte Folk blev tilbedet og med Boelig forsynet [= Sacello quoque ejus honori ac cultui solenniter dedicato].»

Det är bekant, att man hos vissa naturfolk träffar egendomliga föreställningar om aflingen, hvilken icke sättes i samband med kohabitationen, utan göres beroende af vissa andeväsens verksamhet. Det är också möjligt, att den nyss meddelade skildringen af Madderaijas och Madderakkas roll vid skapandet af det nya lifvet likaledes går tillbaka på dylika uråldriga föreställningar. Madderaijas andel härvid är emellertid så obetydlig och han själf så föga bekant, att det synes troligast, att han endast är en fördubbling af den vida omkring kända Madderakka; »stammodern» Madderakka borde vid sin sida ha en stamfader, och så uppkom Madderaija (jfr *Le Monde Oriental* IV, s. 96). I alla händelser måste man taga fasta på Jessens skildring och i Linné-trummans tecken n:o 5 förslagsvis se ännu en bild af denne Madderaija, enär tecknet står på fullkomligt samma plats som n:o 3 på Jessens trumma. Något tvärstreck från solens nedersta stråle, symboliserande Madderaijas väg till Madderakka, finnes emellertid ej på Linné-trumman, utan blott på Jessens.

6. B. »höye himel», inledn. »En himel», Pl. »Högste himmelen». Ett ifrån trummorna hittills icke känt tecken. Att det åsyftar en plats eller ett hus, framgår af tecknets utseende, och då det är placerat så högt upp och invid de förnämsta gudomligheterna och offerbåten, är det mycket sannolikt, att B:s tydning är riktig. Att tecknet för himmelen placerats åt höger, får kanske ses i samband därmed, att äfven dödsriket har sin plats på högra sidan. N:o 6 skulle då kanske beteckna himmelen såsom de saliga dödas hemvist.

7. Tydes af B. som ett »trampdjur» och säges på lappska heta »tzope Judos», inledn. »tziop». Både af B:s teckning och af originalet, fig. 4, framgår det, att ifrågavarande djur skall vara en ren och icke något rofdjur, såsom det framställes på Pl:s teckning, hvilken visserligen är gjord efter originalet och ej breder ut bilderna inom

en fyrkant såsom B:s teckning, men likväl i detaljerna är mycket sämre utförd än denna. Något »trampe dyur som sendes af spomand til at trampe meniskier» känner man icke ur andra källor. Det lappska namnet synes häntyda på, att det i själfva verket här är fråga om en renko, som brukar sparka bort sin calf och öfvergifva den, så att den hungrar ihjäl, en för lapparna naturligtvis mycket

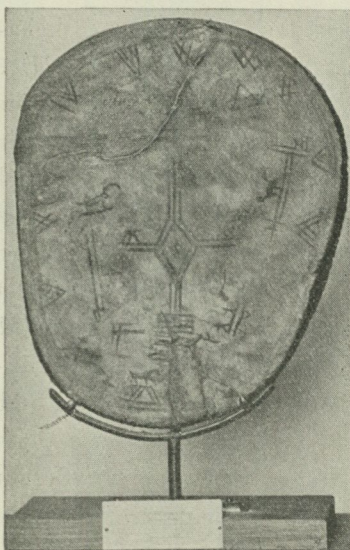

Fig. 4. Linnés lapptrumma.
Trocadéromuseet, Paris.

ovälkommen och skadlig vana. En dylik ko kallas på lappska *suoppa*. Pl:s tydning »Ett skadegiörande diur, vulg: Trampe diur» är tydligen blott en vidareutveckling af B:s uppgift. Denna figur är förut okänd, såvida man icke får med densamma jämföra de likaledes uppåt till vänster placerade renfigureerna på Friis 1, n:o 7 (renko, som offras till de högsta gudarna); 2, n:o 24 (»Saiuvo-sarvak, Saiuvo-Renoxer»); 3; 7, n:o 42 (»Saiwo-Sarwa, Lappens Kæmpe-Reen», som sändes ut att kämpa med andra nåiders rentjurar, jfr Jessen, s. 26); 9; Forbus *i* (»Passevarasarva» = Saivosarves).

8. På denna liksom vissa andra trummor (Friis 1 och 3) ha solens strålar tecknats med dubbla (här till och med delvis tredubbla) linjer, hvarigenom de blifvit mycket lika de »vägar», som äro placerade på andra ställen på trumman (särskildt »rista-balges») och hvilka likaledes tecknats med dubbla linjer. En nära liggande följd häraf har blifvit, att åtminstone B., om också icke trummans ursprunglige ägare, uppfattat solstrålarna som vägar och förklarar den uppåtgående strålen som »veien til himelrik». Denna betydelse är sålunda säkerligen sekundär.

9. Äfven på åtskilliga andra trummor står ett (eller ibland två) tecken för en gudomlighet på solens till vänster gående stråle (Friis 1, 2, 3, 4, 7; Forbus; Mein.). På Friis n:o 2 och Forbus'

trumma tydes denna gudomlighet troligen med rätta som »Horgales, Tordenens Gud», och på Meiningen-trumman, där den i Trondhjemsmanuskriptet, förmodligen sekundärt, tydes som djäfvulen, har den en hammare (?) i handen; på andra trummor åter har den blandats samman med helgdagsmännen. Trondhjemsmanuskriptets uppgift får en ny bekräftelse genom B:s tydning »vester Ende af verden, der skal En blive hensent af spomand at hand skal ike kome til sit folke igien» och den snarlika tydningen af det närbelägna n:o 19 »den ville vei, der hen sender spomand folk paa det de, ike skal kome paa rette vei igien» samt 20 »onde dödes kirko» och inledningens »den tredie verden er helvedes land, som skal ver paa vester Ende i verden» (jfr de under 13 och 14 stående orden »den fornemste verden, bedre En rette verden som stor paa den vester [!] sider verden». Uppfattningen af dessa på den vänstra eller enligt B. och Pl. västra sidan af trumman stående tecken såsom varande mindre gynsamma kan visserligen föra tanken därpå, att väster, solnedgångens land, hos många folk är ett mindre gynsamt luftstreck än öster, soluppgångens land. Häremot måste dock med skäl invändas, att dödsriket etc. i allmänhet plägar placeras på trummornas östra sida och ej på deras västra (Friis 1, 2, 4, 7; Mein.). På Linné-trumman stå dock nästan alla ogynnsamma tecken på den vänstra sidan, nämligen förutom 19 och 20 äfven 29 — 34, förutsatt att B:s tydning af dem är riktig. Möjligen har man här en lokal egendomlighet eller också (och samtidigt) ett degenerationsfenomen. Till någon visshet härom kan man väl knappast komma, men det är dock påfallande, att den enda andra trumma, som af de nu bevarade i vissa viktiga afseenden påminner om Linné-trummans särtyp, nämligen Ystadtrumman (jfr nedan under 10), tydligen är till sin teckning degenererad och dessutom har ganska få tecken på högra sidan i förhållande till den vänstra. I öfrigt träffar man ej många ogynnsamma tecken på trummornas vänstra sida (Friis 2, n:o 26 »Mörket», 36 »Trolldfisk», d. v. s. ormen, hvilket knappast kan vara ett gynnsamt tecken; 4, n:o 25 ormen; 7, n:o 45 d:o; 8 d:o; 9 ett tecken, som mycket påminner om 2, n:o 26).

10. Solbilden i trummans centrum lämnas af B. utan förklaring, såvida man icke får hit föra inledningens »verden, som er i verden Eller paa Jorden». Så har i alla händelser Pl. uppfattat B:s ord, då han upptager en tydning »10: Sielfwa Werlden». Att betydelseutvecklingen gått i riktningen solen > världen är väl säkert. Befordrad har den kanske blifvit genom dubbelstreckningen af solens strålar, hvarigenom de bland annat kunnat utveckla sig till en väg mellan himmelen upptill och underjorden nedtill; det stora centraltecknet i midten kunde då lätteligen komma att uppfattas som själfva jorden. En annan grund till den ursprungliga betydelsens bleknande kan man söka i den på trummorna ständigt återkommande metoden att teckna solen romboidisk, hvarifrån denna metod sedan månde härleda sig. En tredje grund finner man kanske i seden att teckna en figur inne i solens tecken, här en mindre fyrkant, på Friis n:o 9 en ren. I alla händelser är det påfallande, att B. icke ens alternativt upptar betydelsen »solen». Kan detta manne tyda på, att trummorna i norra delen af Ume lappmark, på hvilka Linné-trumman är ett exempel, i allmänhet visat detta drag af särutveckling? Ett annat drag af särutveckling är deras (eller åtminstone Linné-trummans) skålbotten i motsats mot den äkta södra typens böjda träspjåla, hvilken en jämförelse med de öfriga schamanistiska folkens trummor visar vara den ursprungliga bottenformen.

Liknande utvecklingsdrag visar en gammal lapptrumma, som tillhör disponenten G. Sture Kemner i Ystad och hvilken han med största välvilja ställt till docenten Reuterskiölds förfogande. Härför och för underrättelsen om dess förut alldeles okända tillvaro må på detta ställe en varm tacksägelse uttalas till honom. På denna trumma har det ursprungliga soltecknet blifvit sönderstileradt och ett nytt, rundt soltecken insatt till höger om det gamla, fig. 5, a. Tecknen för gudar etc. ha dessutom till stor del sammanflutit med hvarandra till ett oredigt nätverk af linier, hvilket måste uppfattas som degeneration. Ystadtrumman är i öfrigt egendomlig för sina öfverallt använda dubbla streck i teckningen.¹ Den synes dock, oaktadt sin långt gångna särutveckling, tillhöra den södra typen,

¹ Jfr äfven trumman i Fataburen 1910, s. 83.

ehuru den liksom Linné-trumman har skålbotten. Det stiliserade, nästan fullständigt likartade rätliniga sätt, hvarpå gudabilderna på Linné-trumman äro tecknade, är säkerligen likaledes att uppfatta som en särutveckling från de vanliga »Åseletrummornas» mera naturalistiska teckningssätt och har kanske föregått och beredt vägen för den nyssnämnda sammanblandningen af en hop tecken på Ystadtrumman, hvilken möjligen äfven den härstammar från en nordlig del af det sydliga trumområdet.

Att icke heller Plantin tyder Linné-trummans solbild som en sådan, visar tydligt, att han icke haft någon själfständig kännedom om dessa ting eller studerat många trummor, enär han väl i så fall bör ha åtminstone alternativt tydt detta tecken som en sol, jfr hans alternativa tydning vid n:o 2. Plantin är sålunda här fullständigt beroende af Bistock.

11. Den inuti solbilden tecknade Tillhör disponenten G. Sture Kemner, Ystad.
figuren förklarar B. som »verdens hierte der skalt allt ont opkome siger spoomand». Hans eller hans lappska källas uppfattning, att det onda har sitt ursprung i världens hjärta, ser ut att vara färgad af den kristna föreställningen, att världen är ond. Hvad detta tecken från början kan ha betydt är ovisst. Att det af B. och efter honom af Pl. uppfattats som ett hjärta härrör väl både af dess centrala plats och kanske också af dess form, som påminner om eller åtminstone kan jämföras med ett djurhjärta.

12. På denna plats återfinnes på många trummor ett tecken för en gudomlighet, som i förklaringen till Friis n:o 2 säges vara »Bieggagales, Stormens Gud», på Forbus' trumma »Bjexolmai, sommarGud, rådande öfwer wäder, wind och watn», och på Meiningentrumman enligt Trondhjemsmanuskriptet skall betyda »Solen om den skal skinne og det skal blive klart Veir». Äfven på Friis n:o 9 finnes,

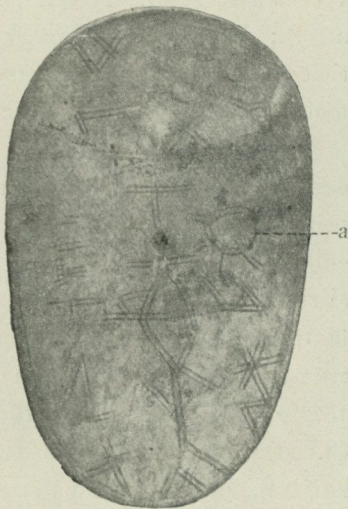

Fig. 5. Lapptrumma.

att döma af de skofflar den har i handen, vindguden Bieggagalles utsatt på denna plats. Enligt vissa källor (Reuterskiöld, ss. 33, 39) skulle denne vara en sommargud, som rådde öfver väder och vind, hvilket väl stämmer med Trondhjemsmanuskriptets uppgift. Härur har väl också B:s tydning utvecklats sig: »öster af verden der skal vere better sted». Äfven på denna punkt visar sig Pl. fullt beroende af B.; han har till på köpet uteslutit det viktiga och väsentliga tillägget om det östra luftstreckets förmånlighet. Det ifrågavarande tecknet torde sålunda ursprungligen ha föreställt Bieggagalles.

13. Upp till till höger om solens bild är den gifna platsen för den på många sydliga trummor förekommande »rista-balges», d. v. s. bondbygden, hvilken markeras med en »väg», på hvilken står ett hus, en kyrka, en ko, en get och ett par människofigurer eller dylikt (Friis 1, 2, 4, 7, 9; Mein.). Man har helt säkert fullt skäl att tillämpa denna tydning äfven på motsvarande teckengrupp på Linnétrumman, alltså på vägen 16—23 och de därpå placerade figurerna 13, 14, 15 och 22; jfr B:s 16 »veien til Christenheden», inledn. »veien til Christen menisker». B:s tydning är emellertid tämligen afvikande härifrån, delvis dock på ett sätt, som kan tydas som vidareutveckling. Sålunda kunde kanske hans n:o 13 »lile Christenhed» tydas som ett hus och n:o 14 »store Christenhed» som en kyrka eller annan byggnad. Äfven hans anteckning under dessa båda bilder »den fornemste verden, bedre En rette verden som stor paa den vester sider verden» kan ju sättas samman med det vanliga namnet rista-balges, egentligen »den kristna vägen»; uppgiften om den rätta världen såsom liggande i väster strider visserligen mot den under n:o 9 behandlade tydningen, men beror väl på ett misstag.

14. Utom hvad nyss blifvit anfördt bör här påpekas den skillnad, som Pl., men icke B., uppställer mellan den lilla och den stora kristenheten. Den senare skulle enligt Plantin utgöras af de heliga, på hvilka ingen spådom, d. v. s. trolldom biter. Hvarifrån han fått denna uppgift är svårt att säga. Det är väl både möjligt och troligt, att han med Bistock muntligen genomgått den af denne lämnade teckningen, och han kan ju då ha fått supplerande upplysningar, hvilka sedan afspeglats sig i hans egen förklaring af trumman.

15. Denna figur synes föreställa en ren, om ock kroppen är oproportionerligt kort och tjock och snarare påminner om ett svin, jfr originalet, fig. 3. Den har också af både B. och Pl. uppfattats som en ren och torde, om tydningen är riktig, vara en produkt af sekundär utveckling; snarast hade man på detta ställe väntat sig en ko eller en get, jfr ofvan under n:o 13. B:s förklaring af tecknet visar afgjort mot den norska hafsstranden som sitt ursprungsland: »dyuret som spoomand sender at skade menisker hand stiger af haft kaldes appe godo»; »appe godo» eller rättare *ape-godde* betyder nämligen »haf-vildrenen» och är tydligen en förlappskad form af den allmänt nordiska, i många gestalter uppträdande hafsdemonen, hafmannen, hafhästen etc., en form, som dessutom närmast bör vara kommen från de norska lapparna, enär ordet *ape* öfverhufvudtaget endast i Norge betyder »haf» och bland de svenska lapparna i stället betecknar en stor myr.

Pl:s tydning Saivosarves kan knappast vara riktig. I sin inledning upptager visserligen äfven B. detta senare namn, men han placerar det bland »herrarna» och ej bland djuren, där han äfven här nämner »appe godo». Saivosarves plägar annars stå på trummans vänstra sida, jfr ofvan under n:o 7. Att Pl. i stället placerat den på rista-balgens visar, att han ej var mycket bekant med tecknens vanliga anordning. Det härleder sig väl därifrån, att B. i sin inledning nämnt saivo sarves strax efter saive almai, hvilken benämning säkerligen afser tecknet n:o 42 »sjöherren» eller »herren öfver hafvet»; tecknet för saivosarves borde då stå i närheten af n:o 42, såsom n:o 15 också gör. Dessutom har Pl. kanske känt saivosarves från den ofvan antydda litterära källan.

16. Se härom ofvan under n:r 13. Pl:s tydning »Wägen från Christenheten till siuka Sängen» är en följd af tydningen af n:o 22 som sjuksängen. B:s inledning upptar bland annat »veien til Christen menisker», hvilket väl bör föras hit.

17. B. »Christen kirko», inledn. »levendes kirke, Eller Christen kirka», Pl. »Christna kyrkian el^r de Christnas Församl.». Det är öfverraskande att finna detta begrepp här och på denna sida om solen i stället för såsom vanligt på rista-balgens (Friis 1, 2, 4, 7, 9).

Själfvä det trekantiga tecknet påminner för öfrigt knappast om tecknet för en kyrka, hvilket äfven på denna trumma borde ha varit fyrkantigt, med eller utan antydande af taket. Man nödgas sålunda söka efter en annan förklaring för detta tecken, hvilket därvid bör ses i sammanhang med den »väg», hvarpå det står, och med de andra tecknen på samma väg. Uppmärksamheten fästes då snart på tecknet *n* på Forbus' trumteckning (Reuterskiöld, s. 39), hvilket står till vänster om solkorset och betyder »Passevara, helige Fjel», jfr också det därofvänför stående tecknet *i* »Passevarasarva». Det är högst egendomligt, att de gamla förklaringarna af trummorna så sällan upptaga något tecken för detta Passevare eller med ett vanligare namn Saivo, oaktadt föreställningarna om Saivo och dess invånare, de underjordiske, tydligen voro mycket spridda bland de sydligare lapparna och omfattades af dem med stor förkärlek. Saivosarves träffar man visserligen ofta nog på trummorna (jfr ofvan under 7) och likaså ormens tecken (Friis 2, n:o 36; 4, n:o 25; 7, n:o 45; Mein., n:o 29; Forbus k), men icke själfva orten Saivo eller Passevare (annat än möjligen i den väg, på hvilken de två renarna stå på Friis 2, n:o 24). Är det då icke både möjligt och sannolikt, att man just i tecknen 17—20 på Linné-trumman har att göra med förbleknade antydningar om Saivo?

18. Denna väg mellan 17 och 20 skulle i så fall vara att jämföra med vägen på Friis 2, n:o 24.

19. B:s tydning »villoväg» sammanhänger väl med tecknets utseende, som en krokig afväg från den stora vägen 18. I lappska liksom nordiska folksägnar berättas för öfrigt ofta, huruledes på färdvägar stadda personer kommit vilse genom onda andars ingripande; jfr här grannskapet till Saivo.

20. »De dödas kyrka» (B. inledn. och 18, Pl. 20) eller »De onda dödas kyrka» (B. 20) är lika litet som n:o 17 tecknad som en kyrka. Betydelsen kan lätt deriveras från en äldre betydelse »boning eller hus i Saivo».

21. På flera trummor af sydlig typ finner man nedtill till höger en bild af ett fyrfota djur, som på olika trummor tydes olika: Friis 2, n:o 38 offersvin; 3; 7, n:o 17 »Kumpi, Ulv, paa Norsk Varg, som

Lapperne holdte for den Ondes Hund»; Mein. 14 lodjur. På Linnétrumman finner man likaledes på detta ställe ett fyrfota djur, troligen ett rofdjur, här tydd som en helveteshund (jfr? Reuterskiöld, ss. 106, 108, 115). Dess af B. anförda lappska namn »baute iudos» är oförståeligt. Pl. har ändrat *iudos* »djur» till *lodde* »fågel», tydligen utan att förstå, hvad detta senare ord betyder (jfr hans användning af samma ord i n:o 30).

22. Skall enligt B. (äfvén inledn.) och Pl. beteckna en sjuksäng, för dem som bli sjuka genom nåidens trolldom. Väl osäkert.

23. Torde icke vara något själfständigt tecken, enär det icke försetts med någon tydning af B., vare sig i inledn. eller eljest. Pl:s tydning »vägen från sjuksängen till helvetet» är kanske gjord ad hoc med anledning af att de båda strecken peka ned emot 26—28. Liknande streck finnas emellertid också på några icke publicerade trummor.

24. Jfr texten ofvan s. 138. Ej nämndt i B:s inledn. Eljest okänd teckengrupp.

25. Vägen till helvetet; jfr ofvan under 8.

26—28. På vissa sydliga trummor står nedom solens nedåtgående stråle ett tecken för en renhage (Friis 2, 4, 7, 9; Mein.), på en trumma dessutom ett tecken för »Vuolle-aibmo, underste Hjem i den anden Verden», på åter andra trummor ingendera delen (1, 3, Forbus). Om B:s tydning är riktig, kan man jämföra dessa trenne undre världar med de från andra källor kända Jabmiaimo, Mubbeaimo och Rutaimo (Rotaland; Reuterskiöld, s. 115) eller Jabmi-aibmo, Rota-aibmo och Vuolle-aibmo på Friis n:o 2. N:o 27 »mellem helvede, Eller siappes-aimo» (läs *tjappis aimo* »den svarta världen»; äfvén hos Jessen, s. 29) är väl endast (liksom n:o 29) en variant af kristendomens helvete.

29. Se B:s och Pl:s text och n:o 26—28 ofvan. Samband med Saivo är icke otänkbart, jfr ofvan under 17.

30. Enligt både B. och Pl. skall denna bild beteckna Rota (Ruto). På andra trummor af sydlig typ plägar visserligen denna viktiga gudomlighet stå på ett helt annat ställe, nämligen på trummans högra sida (Friis 1, n:o 15 och 16, näppeligen n:o 5; 2, n:o 43; 4, n:o 13; 7, n:o 16, 18; Mein., n:o 10; Forbus, n:o 1, jfr Reuterskiöld, s. 66 öfverst), men man får dock knappast tvifla på B:s uppgift, enär

tecknet förmodligen föreställer en häst, jfr vår fig. 4. På sin teckning har B., som eljest afbildar de särskilda tecknen mycket noggrannt, uppfattat detta djur som en ren, men renens supponerade horn torde i stället vara den böjda, kraftiga halsen på en häst och i stället för renens hufvud har man troligen att se det ena, höjda frambenet på hästen. Pl:s teckning är här mot vanligheten bättre än B:s. N:o 28 »rotta land» har väl attraherat Ruto och fört honom hit från hans vanliga plats. Pl:s alternativa namn »Lino Lodde» återger tydligen det lappska *lidno*, hvilket är ufvens namn (lodde »fågel»). Att ufven skulle spela någon roll i den lappska mytologin är eljest okänt; att han rentaf skulle representera eller vara en hypostas af Ruto förefaller omöjligt. Icke heller Rutos nordiska original Oden plägar uppträda i förbindelse med ufven, och man torde därför vara nödsakad att sätta ett frågetecken vid Pl:s från okänt håll stammande uppgift. Jfr äfven nedan under 31.

31. Efter Ruto följa nu enligt B. och Pl. en rad af skadliga andeväsen. På andra trummor står detta Rutos följe på högra sidan, men då Ruto själf på Linné-trumman blifvit flyttad hit ned, bör äfven hans anhang ha fått följa med. En ytterligare *raison d'être* på denna plats ha de kanske genom grannskapet till Saivo, jfr ofvan under 17. I figuren 31 kan man möjligen med någon fantasi se en fågel, jfr de såsom fåglar uppträdande demoner, som omtalas under namnet Vurneslodde (Reuterskiöld, s. 116) och äfven uppträda på trummorna (Forbus n:o 2; på Friis 2, n:o 37 och 4, n:o 24 har namnet oriktigt förts till bäfvern). Kan det manne vara från en muntlig förklaring af detta tecken, som Pl. fått sitt under n:o 30 behandlade »Lino Lodde»? En annan möjlighet vore att jämföra n:o 31 med Mein. n:o 10 B = Friis 8, n:o 27 »Gandflue til at skade Kvæget med» eller med Friis 2, n:o 26 »Mörket» och den liknande figuren på 9. I alla händelser kan det af B. anförda namnet Radiet omöjligen höra hit, ty denne (= Rariet; Reuterskiöld, ss. 32, 56, 112) måste ha varit en god gudomlighet. Lika omöjlig är Pl:s sammansmältning af Tjorveradien (= B. 37) härmed, ty äfven denne hör notoriskt till de goda, himmelska gudarna (Reuterskiöld, ss. 32, 37, 94, 97, 112). Denna förflyttning af namnet Tjorveradien från

n:o 37 till n:o 31 är ett godt bevis för, att Plantin i sin tydning äfven konstruerat helt på egen hand.

32. En i andra källor icke nämnd demon, enligt B. manlig, enligt Pl. kvinnlig. Någon Brickacka nämnes icke heller i B:s inledning och får väl stå för Plantins räkning. Hans källa är obekant och likaså källans tillförlitlighet. Namnets betydelse är okänd.

33. Likaledes en förut okänd demon, enligt B. manlig och kallad »giede herre» eller enligt inledn. »giede almai», enligt Pl. kvinnlig och kallad »Gask acka». Namnens betydelse är okänd; endast gissningsvis kan man öfversätta det förra namnet med »Handherren», resp. »Handmannen» (lp. *kieta* »hand») eller, ännu osäkrare, men mera öfverensstämmande med hans funktion, »Mannen, som håller fast» (lp. *kitta* »fast»); det senare namnet kunde betyda »Mellangumman» eller ? »Gumman, som biter». Plantins särskilda källa är okänd och kan icke gärna vara Bistock, som i sin inledning uttryckligen säger, att kvinnorna på trumman blott voro tre till antalet, och dessutom både i inledningen och eljest ger denna demon ett manligt namn.

34. En förut okänd demon. Namnets betydelse obekant.

35. Förut okänd. »Veke herre» betyder »Hjälpherren».

36. Förut okänd. »Rigtas veken herre» i B:s inledning torde höra hit och kan öfversättas med »Rättshjälpsherren» eller »Den rätte hjälpherren». Om denna gudomlighets namn och funktion från början varit sådana, som af B. och Pl. angifves, är emellertid en annan fråga. Det är här att observera, att anordningen af tecknen för de högsta gudarna på denna trumma är alldeles densamma som på Friis n:o 2. Från vänster räknadt kommer först ett stafliknande tecken, på Friis n:o 2 ett träd (?), så tvenne gudomligheter på bägge trummorna, därefter ett träd och ytterligare två tecken för gudar. Förklaringarna afvika emellertid betydligt från hvarandra:

Linné-trumman:

stafven oförklarad.

36. Rättshjälpsherren.

37. Tjorveradien. Väraldenolmai.

38. Änglar.

Friis n:o 2:

trädet oförklaradt.

5. Radienbardne.

4. Radiennåde.

3. Morgonrodnaden.

39. Skyarnas herre.	2. Radienakka.
40. Åskan.	1. Radienattje.

Den förnämsta af alla dessa gudomligheter etc. vill man a priori söka i midten, på trummans högsta punkt. På Friis n:o 2 skulle i så fall den förnämsta gudomligheten närmast vara n:o 2 »Radenakka», hvilken dessutom framhäfves af den öfver dess hufvud placerade glorian. Namnet Radienattje skulle dock ha passat bättre här. På Linné-trumman åter skulle snarast n:o 37 vara den förnämsta gudomligheten med det kanske högsta och största tecknet bland alla på trumman förekommande tecken för gudar. Plantins tydning Världenolmai skulle i så fall ha mera för sig än Bistocks tydning Tjorveradien. De omständigheter, som anförts ofvan under n:o 5, skulle kanske också tala för den förra tydningen. I alla händelser visar B:s tydning »Rättshjälpsherren» eller »Den rätte hjälpherren» på ett starkt förbleknande af vederbörande gudomlighets eller teckens ursprungliga vikt och betydelse. Genom de streck, på hvilka 1 och 2, 5 och 6 samt 13 och 14 stå, afskiljes tydligt nog den öfversta delen af trumman till en särskild himmel (hvilket möjligen är att anse som en öfvergång till förhållandena på Friis n:o 1 och 3 etc., jfr ofvan under 1 och nedan under 41), men en rättshjälpsherre kan dock knappast vara värdig en så högt uppsatt plats, utan här skulle man då snarare vilja söka en Radienbardne eller en Radienakka.

Mot denna tydning talar emellertid den skildring, som Jens Kildal ger af de högsta gudarnas plats på trumman och deras attribut eller »tecken» (Reuterskiöld, s. 94 f.). Enligt honom står laparnas öfverste gud, Mailmenradien, högst uppe på trumman på dess högra sida (jfr äfven trumbilden *ibid.* s. 39); vid hans offeraltare skall en bild af »världens stötta» sättas upp (s. 112¹). Till vänster om honom på trumman skall Tjorveradiens tecken stå; vid hans offeraltare skall uppsättas ett blodbesmordt träd med toppen i jorden och roten upp. En slående likhet med detta »tecken» visar Linné-trummans n:o 38, som med lätthet kan tydas som en med toppen i jorden nedsatt gran. Till vänster härom skall slutligen Rananeidas bild stå, och på hennes altare uppställles »en rok og snælle», d. v. s.

¹ Om denna se nu äfven Axel Kock i Arkiv för nord. filol. 28, s. 202 ff.

en slända. Utan mycken tvekan kan man också tyda det staffliknande tecknet bredvid Linné-trummans n:o 36 som en slända; sländtrissan saknas väl, men den som sett en slända användas, vet, att trissan ej är oundgängligen nödvändig därför, och på den stora bild af en slända, som skulle sättas på Rananeidas altare, var det dessutom svårt nog att tillfoga en passande trissa. Men den outhärliga kroken i sländans öfre ända, som omfattar tråden, finnes med i det staffliknande tecknet på trumman.

Öfverensstämmelsen mellan Jens Kildals beskrifning och dessa bägge trummors tecken är sålunda påfallande stor, och man både kan och bör därför tyda Linné-trummans n:o 36 som Rananeida. De tydningar, som dels Bistock—Plantin, dels författaren af förklaringen till Friis n:o 2 presterat, visa ett förbleknande af lapparnas mytologiska kunskap, försävidt nämligen dessa tydningar få anses fullt autentiska och icke till större eller mindre del bero på blotta förmodanden och gissningar. På Friis n:o 2 har Rananeidas tecken, sländan, under inflytande af tecknet 3 förändrats till ett träd.

37. B:s tydning »siorve radien», inledn. »siorve radie» öfverensstämmer med Jens Kildals nyss refererade berättelse och kan sålunda mycket väl vara riktig. Det är emellertid osäkert, om det hit förda »tecknet» eller emblemet, n:o 38, verkligen kan räknas hit och icke snarare hör till n:o 39. På Pl:s teckning (fig. 1, s. 134) står det närmare till 39 än till 37, men på B:s teckning (fig. 2) och kanske också på originalet (fig. 4) står det närmare till 37. Om sålunda 38 egentligen hör samman med 39, bör n:o 37 representera någon annan gudomlighet än Tjorveradien. På Friis n:o 2 är det för öfrigt icke n:o 4, utan n:o 2, som är försedd med den gloria, hvilken enligt namnets sannolika etymologi (Reuterskiöld, s. 112) gifvit Tjorveradien hans namn, och en jämförelse med denna trumma skulle då likaledes tala för att Linné-trummans n:o 37 (och Friis 2, n:o 4) skulle vara en mellan Rananeida och Tjorveradien inskjuten figur. Om Friis 2, n:o 1 (= Linné-tr. n:o 40) är Radienattje och n:o 2 (= L. n:o 39) Radienakka, skulle då kanske denna figur egentligen vara den tredje personen i treenigheten, sådan den på sina håll gestaltat sig i lapparnas fantasi, alltså Radienbardne, hvilket

namn först efteråt skulle ha öfverförts till Friis 2, n:o 5. Till någon visshet härom lär man knappast kunna komma.

38. Kan icke betyda »änglar», såsom B. och Pl. uppgifva, jfr ofvan under 36. Tydningen »morgonrodnaden» på Friis 2, n:o 3 öfverensstämmer visserligen med Jessens uppgifter s. 61 f., att äfven morgon- och aftonrodnaden voro utsatta på trummorna, men förefaller dock problematisk. Äfven här vore ju en utveckling från en tidigare bild af ett träd, d. v. s. ett guda-»tecken», mycket möjlig. På Friis 1, n:o 5 (Qvigstad, »Kildeskifter», s. 15) tydes trädtecknet som Ruto, hvilket tydligen måste vara oriktigt.

39. B. och Pl. »skynarnas herre» kan vara ett substitut för Mailmenradien eller Tjorveradien, jfr ofvan under 36 och 37.

40. B. »torden som rigierer». De i B:s inledning nämnda »doragas» och »paion» höra säkerligen båda till detta n:o och ha också upptagits under n:o 40 af Pl., men äfven B:s »raideie» torde rätteligen höra hit, när man icke gärna kan sammanställa detta namn med något annat lappskt ord än *raidet* »att åska» (ett urnordiskt lån, jfr Qvigstad, »Nord. Lehnwörter im Lapp.», s. 254). »Raideie» är part. pres. häraf och betyder således »Den åskande»; »doragas» är, ifall formen är riktigt återgifven, att uppfatta som en nordlig lappsks diminutiv af det lånade namnet för Tor (Qvigstad, s. 195), och »paion» är förmodligen likaledes ett nordligt namn för samma gudomlighet (jfr Reuterskiöld, ss. 33, 113). Eftersom dessa bägge senare namn sålunda torde härstamma från en betydligt nordligare trakt än Bistocks verkningskrets, måste man i dem se bevis för litterär inverkan på hans uppfattning af lapparnas religion. Denna litterära inverkan kan blott ha kommit från en källa, Thomas von Westens »Missionsanstalter», jfr ofvan s. 143. Namnens oförändrade form hos Plantin visar, att han fått dem från Bistock.

På Friis n:o 2 har det motsvarande tecknet (1) tydts som Radienattje; och det har redan under 37 antydts, att denna tolkning kanske är den riktigaste, d. v. s. att n:o 40 egentligen skulle beteckna den högste guden. Det är också en känd sak, att åskgudens tecken åtminstone på somliga trummor står på en helt annan plats (jfr ofvan under 9). Att han af B., med eller utan anvisning af

lapparna själfva, placerats bland de himmelska gudarna, är ej så underligt, enär han har sitt verkningsområde särskildt i himmelen. På vissa andra trummor af sydlig typ har han likaledes placerats här (Friis 1, n:o 1; 3 längst till höger; 7, n:o 9; 10, n:o 1 a; 11, n:o 2).

41. På vissa trummor af sydlig typ finner man bland de himmelska gudarna också en »himmelsnåid» (Friis 1, n:o 4) eller »Radiens nåid» (2, n:o 4), som efter beskrifningen i Närömanuskriptet (Qvigstad, »Kildeskrifter», s. 13 ff.) skall vara ett slags mellanhand mellan gudar och människor. En dylik mellanhands- eller medlareställning har enligt B. äfven denne n:o 41, som är en »hielp herre for at stille torden», hvilken senare ju enligt samma källa skall ha sin plats i himmelen. B:s tydning torde sålunda vara väsentligen riktig, och det är härvid att märka, att också n:o 41 på Linné-trumman tydligt placerats i himmelen ofvan den under bildning varande linje, på hvilken 1, 2, 5, 6, 13 och 14 stå (jfr ofvan under 1 och 36). De fem himmelska gudaväsen, som på detta sätt uppstå, ha kanske sin analogi i de fem gudatecknen i himmelen på Friis n:o 3; eljest placeras blott 3 eller 4 gudatecken i denna grupp på trummorna af sydlig typ.

42. Utanför himmelen faller både genom sin funktion och sin plats på trumman denne »siö herre, Et meniske der skal hielp fra hafves nød», med hvilken man säkerligen bör identifiera B:s inlednings »saive almai». Han är väl en variant af den från von Westens undersökningar välbekante Tjasolmai, »Vattumannen» (Reuterskiöld, s. 113), om ock denne i allmänhet anges vara en gud för fiskeriet; det säges dock också (s. 98), att man lofvar honom offer, »at hand skal ikke giøre skade til vands». Ett annat gudaväsen eller kanske blott ett annat namn för samma vattengud är den af Sigvard Kildal omnämnda »Saive Neide, Vandqvinden» (ibid. s. 116), som likaledes skall vara en fiskerigudomlighet och som måste hållas isär från de underjordiskes kvinnor (Saivoneida). Fjälllapparna i Ume lappmark kunna icke ha haft stort intresse för en gud, som hjälpte »fra hafves nød», hvarför denna uppgift hos B. (och efter honom hos Pl.) tyder på fiskarlapparna på den norska sidan som källa. Ännu

mindre kan den skogslapp, som var Linné-trummans ursprunglige ägare, ha haft någon användning för en hjälpare i nöd på hafvet, utan för honom har han väl, såvida B:s tydning något så när träffat det rätta, varit en fiskerigud. På vissa andra trummor af sydlig typ har Tjasolmai eller fiskvatten eller en fiskarbåt en helt annan plats, nämligen nedåt till vänster (Forbus *t*; Friis 1, n:o 21; 7, n:o 33; Mein., n:o 28).

43. Enligt B. och Pl. tecknet för jaktguden Leibolmai. På andra trummor plägar han stå på vänstra sidan (Forbus *o*; Friis 1, n:o 23; 2, n:o 21; 3; 4, n:o 26; 7, n:o 40; 9 på solens uppåt gående stråle; 10, n:o 11; Mein., n:o 33). Ibland har hans betydelse bleknat, så att han, såsom i Trondhjemsmanuskriptet om Meiningentrumman, säges vara en lapp, som går på björnjakt.

44—46. I sin inledning räknar B. upp de tre akkorna i den vanliga ordningen Sarakka, Uksakka, Juksakka, men i sin detaljerade tydning af tecknen nämner han endast Sarakka vid namn och sätter henne som n:o 2. De funktioner han tilldelar de tre akkorna och som också upptagas af Pl., passa allesammans närmast in på Sarakka. Hennes namn anföres i den eljest okända formen *Sarai*, *Saraiaka*. Då B. i allmänhet icke synes vara synnerligen sadelfast i lappskan, får man kanske icke fästa så stort afseende vid denna form; *Sarai* kunde annars möjligen förklaras som ett part. pres. af det verb *saret*, *särrat* »klyfva eller fläka sönder senor till tunna fibrer, af hvilka sentråd beredes», på hvilket namnet i fråga återgår (Reuterskiöld, s. 114).

En detaljerad behandling af Bistocks och Plantins tydning af Linné-trummans tecken har sålunda för det första visat, att man ingalunda får utan närmare undersökning taga Bistocks uppgifter för goda och sedan bygga vidare på dem. De äro i stället ofta nog rätt problematiska och ibland kanske grundade på rena gissningar. Under sitt missionsarbete bland lapparna har väl Bistock haft tillfälle att se ett större eller mindre antal trummor, men det är mer än tvifvelaktigt, om de uppgifter om trummorna, som han fått af lapparna, på alla punkter varit riktiga eller rätt uppfattats af honom. Han har således knappast varit fullt rustad att utan fel

tyda tecknen på en honom förelagd trumma, särskildt om denna, såsom kanske varit fallet med Linné-trumman, tillhört en för honom mera främmande typ. Med skogslapparna i Ume lappmark kan han nämligen icke ha stått i någon vidare beröring. På några punkter synes han dessutom, såsom naturligt är, ha rönt inflytande af von Westens för de norska missionärerna väl kända redogörelse för lapparnas hedendom. Hans kunskap om lapparnas språk har slutligen ej varit synnerligen god. Ett par bevis härför ha redan lämnats, och ännu ett bevis är det i hans inledning anförda namnet på trolltrumman *ioigagoudes*, hvilket namn förefaller högst osäkert. Formen *goudes* med sitt *-ud-* tyder närmast på norska Finnmarken som sin ursprungsort (lpN *govdes*, jfr Wiklund, Urlp. Lautl. I, s. 95 ff.), under det att ett dylikt ord med ursprungligt *-md-* (lp Kildin *kūmdes* etc.) i här ifrågavarande trakter bör ha ett *-bd-*, *-bt-* eller *-pt-* (Arjeplog *koptēs*; Malå *tob^{et}tət*, Stensele enligt Halász *tabötit* »känna» med ett likartadt *-bt-*). Att namnet på trolltrumman förbundits med ordet för joikning är dessutom en rätt otrolig och påfallande nyhet.

Plantin åter är i det stora hela fullkomligt beroende af Bistocks framställning. På sina ställen har dennes skriftliga tydning kanske supplerats med muntliga upplysningar, på andra ställen har Plantin säkerligen teoretiserat på egen hand, och på vissa punkter har han möjligen dessutom hämtat sina uppgifter ur litterär källa, d. v. s. från von Westen. Särskildt i två fall ser det emellertid ut, som om han haft ännu någon källa att tillgå, nämligen i fråga om de förut okända akkorna Brickacka och Gaskacka. Denna källas kvalitet är emellertid alldeles okänd, och det torde säkert vara rådligast att mottaga uppgifterna om dessa båda nya gudomligheter med en viss reservation. Någon större själfständig kännedom om lapparnas hedendom kan Plantin i alla händelser icke ha haft.

Det återstår nu att med hjälp af de nyfunna dokumenten ännu en gång söka utröna, på hvilka vägar denna trumma kommit i Linnés händer. Såsom redan i den föregående uppsatsen i Fataburen 1910, s. 17 f. framhållits, har han knappast kunnat erhålla den uppe i själfva Lappmarken under sin lappska resa år 1732. Möjligt är

ju, att han sett den eller någon annan trumma hos någon af ämbetsmännen i kustlandet, t. ex. hos landshöfding Grundel i Umeå, som redan haft åtskilligt med lapptrummor att göra och vid Linnés besök hos honom »viste och sade honom åtskillige curieuse saker» (Carl von Linnés Ungdomsskrifter II, s. 27), eller också hos mag. Carl Solander i Piteå, som lofvade skaffa honom en trumma.¹ Men häremot strider, att den ifrågavarande trumman tydligen en gång befunnit sig i Georg Wallin den yngres ägo. Det är nämligen bland dennes efterlämnade papper, nu förvarade i den Wallenstråleska samlingen i Kalmar, som de båda här behandlade manuskripten befinna sig, och man kan af dem sluta sig till, att trumman efter den 24 mars 1731 öfvergått ur Plantins ägo i Wallins. Dessa hade under många år varit kamrater som lektorer i Hernösand² och därunder naturligtvis fått kännedom om hvarandras intresse för lapparna (Wallins beskrifning öfver sin visitationsresa till Åsele 1715 är utgifven af Wiklund i Norrland III, 1, 1909; om Plantins intresse för den lappska missionen se ofvan s. 143). Det är då sannolikt, att trumman år 1731 sändts af Plantin till Wallin. Äfven af ett annat papper i samma handskriftsamling, tom V, framgår, att denne senare ägt en lapptrumma; det innehåller nämligen följande af hans hand skrifna förteckning: »*Antiquit. R. [?] Patriæ.* 1. Gladii. 2. Vestitus. Gehäng, hansker, qvinmyssa. 3. Vestes Laponum. 4. Lapp kängor, Jörans. l'Abbé Bignon. 5. lapp skedar. 6. lapp kosa. 7. sten knif. 8. lapp-trumma. 9. horn vhr. *κέρας* inde *κεράννυι* misceo. [Ett par oläsliga ord.] 10. vasa arsata.»

Det ser således ut, som om Linné fått eller fått låna sin lapptrumma af Georg Wallin d. y., då han år 1735 begaf sig ut på sin holländska resa. Hammaren fick han emellertid icke med sig. Dels

¹ Det kan i förbigående omnämnas, att denne senare år 1731 skänkte en lapptrumma till Uppsala. Enligt välvilligt meddelande af herr prof. Thore Fries innehåller nämligen K. Vetenskaps-Societetens i Uppsala protokoll den 28 aug. d. å. följande paragraf: »3) Upwistes en Lapptrumma och 2 Runstafwar, som äro af H:r M:r Solander tagne i Lappmarcken och skänkte till Societeten.»

² Georg Wallin d. y. föddes 1686, blef lektor i Hernösand 1710, reste 1720 utrikes, blef 1724 efter hemkomsten hofpredikant, 1727 bibliotekarie i Uppsala och 1732 tillika teologie professor, 1735 superintendent på Gottland samt 1744 biskop i Göteborg, där han dog 1760.

finnes den icke afbildad på den bekanta målning, som föreställer Linné i lappdräkt, hållande trumman i hand, dels framgår det också af följande skildring af en lappsk »schaman-séance», som Linné gaf i Hamburg och som i all sin lustighet är ett bevis för den store forskarens intresse för allt mänskligt och för hans lifliga sinne. Den återfinnes i den af J. P. Kohl utgifna tidskriften »Hamburgische Berichte von den neuesten Gelehrten Sachen» 1735, n:o 46, den 10 juni (s. 387 ff.; därifrån aftryckt i D. H. Stövers »Leben des Ritters Carl von Linné» II, s. 256 ff., Hamburg 1792) och lyder på följande sätt:

»Unter andern Seltenheiten führte er [Linné] eine aus Lappland mitgebrachte, aus Häuten von Renthier, bestehende Kleidertracht der Lappen, wie auch eine curiöse Zaubertrummel und sehr viele andere curiosa mit sich, von welchen allen er künftig in seinen Schriften desto beglaubtere Nachricht geben wird, ie genauer er alles und iedes selbst, mit Hülfe eines ihm auf den Weg mit gegebenen, der schwedischen und lappländischen Sprache kündigen Wegleiters erkundet, und nicht, wie Schefferus und andere auf fremde Berichte zu bauen nöthig gehabt hat. Ja der Hr. Linnäus hat sich alle Mühe gegeben, so gar hinter die grösten Geheimnisse, dieses sonst sehr unwissenden Volkes, zu kommen. Hierunter stehet nun wol ihre berüchtigte Zauberkunst oben an. Hr. Linnäus aber wuste um die ganze Kunst, ia auch selbige, wie wir nicht ohne Vergnügen angesehen haben, in ihrem, eben zu dem Ende angezogenen Habit, mit allen so Gesichts- als Leibesstellungen auf das natürlichste ihnen nach zu machen, welche, wie er sagte, mehr in einer nichtigen Einbildung, und groben Aberglauben, oder wo es hoch käme, in einer Art von magia naturali, als in einer übernatürlichen, oder durch Teufelskünste herausgebrachten Zauberei bestünde. Wann sie z. E. auf die Jagd gehen und vorher wissen wollen, welches Wild den Tag über am besten zu schiessen, oder in welchen Gegenden es am ehesten zu treffen sey, nehmen sie die mit allerhand figuren bemahlte Zaubertrommel zur Hand, schlagen, nachdem sie einen kleinen messingen Ring darauf geleet, mit zwei Stöckgen auf dieselbe, fallen sodann unter einem fürchterlichen, dem Hunde-

bellen¹ nicht unähnlichen Geheul in einer Art von ecstasi zur Erde. Nachdem nun der Ring, auf diesen oder ienen Flecken zu liegen komt, nachdem ist, ihrer Meinung nach, die Jagd entweder glücklich oder unglücklich.»

Om skildringen är riktig däri, att Linné begagnade tvänne trumpinnar till sin trumma, skulle detta visa, att han icke varit fullt inne i den rätta metoden att använda den. Men om han också endast i förbigående talar om dessa trummor i dagboken för sin lappska resa (s. 127), kan man dock knappast tro, att han icke känt till bruket af en speciell hammare till trummorna, hvilken noggrant beskrifvits och afbildats i t. ex. Schefferi vida spridda arbete om Lappland och lapparna. Det må i detta sammanhang påpekas, att den hammare och den visare, som i Trocadéromuseet hänga tillsammans med trumman, icke äro de ursprungliga. Man har tydligen, då man från Riksmuseet i Stockholm år 1883 »bytte» trumman till Paris, för att få den fullständig tagit i högen bland de hammare och visare, som funnos. Icke heller i den Thunbergska förteckningen (se nedan) finnes någon hammare eller visare upptagen.

Linné-trummans öden mellan år 1735 och den tid, då den dyker upp i Uppsala Universitets ägo (Fataburen 1910, s. 16), ha fått ny belysning genom fortsatta arkivforskningar. Till universitetet har den med all säkerhet kommit tillsammans med Thunbergs samlingar år 1832, enär man i en handskrifven förteckning öfver dessa samlingar (Uppsala Universitetsbibl. U. 65 ad) vid orden »en lapptrumma» finner med blyerts tillagdt ordet »bräckt»; tillägget har gjorts vid en inventering efter Thunbergs år 1828 timade död. Denna anteckning visar nu, att det just är Linné-trumman det är frågan om, enär dennas botten är bräckt, men icke bottnen på den andra trumma, som universitetet ägde och år 1874 skänkte till K. Vetenskapsakademien. Om Thunbergs förhållande till Linnés kvarlåtenskap se Fries' Linnébiografi II, s. 424 ff. Det är väl troligt, att Thunberg på något sätt fått trumman från Linné och att den däri-

¹ Der Hr. Linnäus berichtete uns hiebei, dass kein Lappe singen könnte: stat dessen gäben sie einen Ton von sich, der fast so heraus käme, wie das Anschlagen und Heulen der Hunde.

genom en gång i tiden räddats från att följa Linnés öfriga samlingar på deras remarkabla färd till England — för att så i tidens fullbordan göra en annan märkelig färd till främmande land.

I detta sammanhang bör omnämnas, att det också finnes en annan lapptrumma, som sättes i förbindelse med Linnés namn. I Statens Historiska Museum är nämligen sedan år 1910 från det Cronstedtska fideikommissgodset Fullerö nära Västerås deponerad en trumma, hvilken enligt tradition inom släkten skall ha förärats dit af Linné till tack för den gästfrihet, som visats honom på hans genomresa sommaren 1746 (jfr Matts Floderus, »Linnés resor i Västmanland» i Västmanlands Läns Tidnings julnummer 1911). Såvidt hittills blifvit bekant, finnas inga notiser om trumman i arkivet å Fullerö, men något skäl att betvifla traditionens riktighet torde fördenskull icke föreligga.

Fullerötrumman, en »skältrumma» af öfvergångstyp, är tyvärr illa medfaren af tiden och skinnet söndersprucket i flera delar, hvarför någon fotografi af densamma ej här meddelas. De flesta tecknen äro dock ännu fullt tydliga. Himmelen är afskild medels tvänne parallella streck, på hvilka en rad gudomligheter stå. Solkors finnes och en »väg» på *båda* sidor därom (jfr ofvan s. 155 f.). Rundt kanterna stå, äfven i himmelen, en hop figurer af gudomligheter m. m., ej särdeles schematiskt tecknade. Öfver två gudatecken längst ned till vänster stå nästan oläsliga anteckningar, den ena möjligen att tyda som »döden». Äfven öfver ett tecken i himmelen har det kanske stått något skrifvet. Intet namn har kunnat upptäckas vare sig på skinnet eller botten.

Då sålunda, såsom nyss påpekats, Fullerötrumman är af »öfvergångstyp» — närmast påminnande om en trumma i Museum für Völkerkunde i Berlin — kan man möjligen gissa, att detta är den trumma, som magister Carl Solander i Piteå lofvade sända Linné (jfr ofvan s. 166) och som han väl också sände. Just i de lapptrakter, som voro honom närmast, bör en dylik öfvergångstyp ha varit i bruk.

Huru länge har tjugondag jul burit namnet Knut?

Af

Arvid Lindhagen.

De nordiska ländernas almanackor hafva för närvarande (1912) namnet Knut förlagdt till olika dagar i januari, Sveriges och Finlands till den 13:de, Danmarks och Islands till den 7:de; Norges saknar namnlängd. Medan den 7 januari i den svenska och finska almanackan heter *August*, heter den i den danska *Knud Hertug*; i den isländska bär den utom namnet *Knútur hertogi* äfven beteckningen *Eldbjargarmessa*. Den 13 januari däremot, som i den svenska och finska almanackan heter *Knut*, bär i den danska två namn: *Marie* och *Hilarius*; i den isländska bär den utom namnen *María* och *Hilarius* äfven beteckningen *Geisladagur*.

Hvad namnet Knut angår, så lider det intet tvifvel, att det ursprungligen tillhört den 7 januari; på den dagen år 1131 mördades nämligen Knut Lavard, som sedermera blef Själlands skyddshelgon, och till minne häraf fick dagen hans namn. I den hos O. Worm, *Fasti danici*, tryckta forngutniska runkalendern af 1328 står vid den 7 januari *Kanutus*, vid den 13:de *Atundi dahr*. Däremot har det kalendarium för Uppsala ärkestift från år 1344, som är aftryckt i *Svenskt Diplomatarium*, band 2, icke namnet Knut på någondera af dessa dagar; den 7 är betecknad som *clavis septuagesime*, den 13:de som *Octava epyphanie d:ni*, motsvarande det nyssnämnda atundi dahr.

För tiden omkring år 1500 har man de nordiska kyrkornas helgonlängder bekvämt tillgängliga i Grotfends *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* (Bd. 2, Abth. 1, Hannover 1892). Efter dem är följande sammanställning gjord; den tycks ge vid handen,

att man vid den tiden, åtminstone inom kyrkan, ännu icke kände någon annan Knutsdag i januari än den 7:de.

7 januari.

Lund	Kanuti ducis et m.
Aarhus	—
Odense	Kanuti ducis m.
Slesvig	Kanuti ducis et m.
Roeskilde	Kanuti ducis m.
Kjöbenhavn	Passio Kanuti ducis m.
Uppsala	—
Linköping	—
Skara	—
Strängnäs	—
Västerås	Kanuti ducis m.
Åbo	Kanuti regis.
Trondhjem	—

13 januari.

8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
Hylarii et Remigii ep.
8 ^a epiphanie domini.
Remigii et Hilarii ep.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
8 ^a epiphanie domini.
Hilarii et Remigii ep.
8 ^a epiphanie domini.
Hilarii et Remigii cf.

Den svenska psalmboken af 1567 har på den 7 januari intet namn, på den 13:de *Hilarius biscop.* Hos Martini¹ (1619) heter den 7 januari *Chanutus*, den 13:de *Hilarius*. I Uppsala-psalmboken af 1645 står vid den 7:de intet namn, vid den 13:de blott *XX.de Dag.*

I den äldsta nu kända upplagan af Bondepraktikan (1662) finnes en »Cisio Janus på Swenska, för then menige Man, som icke förstår Latijn». Cisiojanus var en följd af minnesverser, tillsammans innehållande 365 ord (eller stafvelser), i följd svarande mot årets dagar. Dess uppgift var att underlätta hågkomsten af dagarnas namn, hvilka fördenskull voro insatta på vederbörliga platser i verserna. Bondepraktikans minnesverser för januari lyda sålunda:

¹ Heinricus Martini, Tabulæ XII cum duabus sphericis figuris . . . Holmiæ 1619.

»Omskoren bleff JEsus, besökt aff Kong¹ Knut,
 Badh them hielpa sigh at drifwa Jwlen vth.
 Marcellus, Anthonius, Prisca och Fabian,
 Agnes, Vincentius, the kalla Påwel fram.
 Der siunga the alle gloriam.»

Dessa 31 ord svara nu mot de 31 dagarna i januari; och att Knut är det sjunde ordet i ordningen innebär, att Knutsdagen var den 7 januari. Samma minnesverser stå kvar i de följande upplagorna och finnas ännu 1747.

För att möjligen vinna någon upplysning af de årliga små almanackorna har jag genomgått K. Vetenskapsakademiens och K. Bibliotekets samlingar af sådana för tiden 1600—1731 (äldre finnas ej). Under hela denna tid var utgifvandet af almanackor öfverlämnadt åt den enskilda företagsamheten; Vetenskapsakademien fick nämligen sitt privilegium först 1747, och de första privilegierade almanackorna äro för 1749.²

Hvad då först angår den 7 januari, så hafva almanackorna att på denna dag uppvisa ett ganska stort antal olika namn, nämligen

Isi(o)dorus (157 ggr, 1605—1723).
 Julianus (83 ggr, 1600—1711).
 Casparus (57 ggr, 1657—1682).
 Knut (35 ggr, 1608—1680).
 Diodorus (19 ggr, 1682—1690).
 Eberhardus (11 ggr, 1660—1699).
 Balthasar (8 ggr, 1667—1678).
 Erhardus (5 ggr, 1658—1675).
 Juliana (2 ggr, 1651, 1656).
 Cletus (2 ggr, 1664, 1665).
 Julius (1 gg, 1689).

¹ I förbigående må anmärkas, att ordet *kong* troligen syftar på heliga tre konungar och att skiljetecknet efter Knut i stället bör stå efter Kong. En sådan interpunktion ger på flera sätt en bättre mening.

² G. E. Klemming och G. Eneström, Sveriges kalendariska literatur. Stockholm 1878, 1879.

Theodorus (1 gg, 1702).

Gunntilla (1 gg, 1709).

Här är icke upptaget det namn, som senare blef ensamt rådande på denna dag i ungefär 100 år, *Lucianus*. Det uppträder första gången i en af Krook utgifven almanacka för 1694; under de följande åren till och med 1707 är Krook den ende som använder det; men från och med 1712 är det allmänt antaget (undantag göra endast Burmans almanackor för 1721, 1722 och 1723). Namnet är sedan i 100 år det enda, som förekommer på den 7 januari; först i 1811 års almanacka är det utbytt mot *August*, tydligen en följd af tronföljarvalet 1809.

Huru förekomsten af namnet Knut på den 7 januari fördelar sig på olika almanacks-utgifvare, svenska och utländska, och på olika år framgår af nedanstående öfversikt.

Svenskar.

Forsius, 1608, 09, 13, 14, 17, 19, 22, 24.

Niurenus, 1624, 25.

Schomerus, 1630, 32, 33, 34, 36.

Graan, 1647.

Thuronius, 1665.

Flachsenius, 1672, 74.

Ringius, 1676.

Spole, 1678, 79.

Utländingar.

Herlicius, 1629, 32.

Schwartz, 1648.

Fuhrman, 1662, 65, 76.

Walgestenius, 1668, 71.

Voigt, 1676, 79, 80.

I förbigående må nämnas, att namnet Knut i tre almanackor, en för 1681 och två för 1683, står på den 8 januari.

Öfvergå vi nu till att undersöka de namn, som förekomma på

den 13 januari, konstatera vi först, i motsats till förhållandet på den 7:de, ett namn såsom absolut förhärskande, nämligen *Hilarius* (tyska: Glaristag, Gläristag, Gleristag¹; isländska: geisladagr). Det enda namn, som vid sidan af detta förekommer med någon nämnvärd frekvens, är *Knut*. Andra namn än dessa båda uppträda inalles blott 13 gånger, Felix (3 ggr), Octavius (3 ggr), Botolf (2 ggr), Truls (2 ggr), Maurus (1 gg), Reinhold (1 gg), Cresconus² (1 gg).

Hos hvilka utgifvare och för hvilka år namnet *Knut* förekommer på den 13 januari under 1600-talet, ses af följande öfversikt.

Svenskar.

Olaus Andreae och Gerardus Ericsi, 1600.

M. Celsius, 1658, 60.

Dalinus, 1674.

Spole, 1680, 85, 94—99.

J. Paulinus, 1681.

Riddermarck, 1695.

N. Celsius, 1698.

Utländingar.

Osængius, 1672.

Voigt, 1687.

Från och med 1708 förekommer intet annat namn än *Knut* på den 13 januari, om man undantar Vallerii almanack 1712 och N. Celsiusii almanack 1717, hvilka äro de sista, som hafva *Hilarius* kvar. Quensel, som i några af sina tidigare almanackor (1717, 18, 20) har namnet *Knut*, undviker det sedan och kallar dagen endast 20:de dag jul. I några få almanackor (Krook 1704, 1707, Tammelin 1724) anges, att *Knut* kör julen ut. Dessutom må antecknas, att *Knut* ett par gånger (G. Bilberg 1702, 1704) står på den 16 januari.

Att döma af det nu framlagda materialet ur de årliga almanackornas namnlängder har en förflyttning af namnet *Knut* från den

¹ Grotefeld, anf. arb. I. sid. 74.

² = *Chrysogonus*?

7 till den 13 januari ägt rum under 1600-talets båda sista och 1700-talets första decennium. Före 1658 förekommer det en enda gång på den 13:de och före 1680 inalles blott 5 gånger, medan dess frekvens på den 7:de är ojämförligt större, äfven om det icke håller här kan sägas höra till de dominerande; det är emellertid det enda, som jämte Isidorus och Julianus uppträder före 1651. Efter 1680 blir förhållandet alldeles omvänt; Knut försvinner helt och hållet från den 7:de. På denna dag förekommer namnet för sista gången hos en svensk utgifvare i Spoles almanack för 1679, följande år tar samme utgifvare upp det på den 13:de, här uttränger det på mindre än 30 år så godt som fullständigt det gamla namnet Hilarius, och redan ett decennium senare finnes det en almanacks-utgifvare, som lefver i den tron, att det aldrig funnits någon annan Knutsdag än den 13 januari eller tjugondag jul. I Burmans almanackor för åren 1721—1730 ingår nämligen en »Historisk underrättelse om de namn, som uti våra Almanacher stå införde»; det första året sträcker den sig till den 4 februari, och här finner man om den 13 januari följande upplysning: »*Canutus* eller S. Knut, en Kong i Danemark, som der först inrättat Christendomen, blef ock derföre af det hedniska folket dräpen. Han är ibland Martyrerne opford och canonizerad wid år 1120.¹ Men att han som andra Helgon äfwen blifwit ärad och tilbeden här i Sverige, skiönjes derutaf, att Tiugunde dagen också varit helig eller en Helgedag.»

Sedan det visat sig, att almanackornas namnbeteckning för den 7 och 13 januari, som förut varit vacklande, stadgade sig i början af 1700-talet, ligger den förmodan nära till hands, att öfvergången till enhetlighet omfattat icke blott dessa två dagar, utan namnlängden i dess helhet. Huruvida denna förmodan är riktig, kan för närvarande icke afgöras; men i hvarje fall kan en sådan förändring, den må nu hafva haft en större eller mindre utsträckning, icke gärna tillskrifvas någon myndighets ingripande, enär den i sådant fall borde hafva inträdt på en gång öfver hela linjen och icke, såsom i fråga om de båda här undersökta dagarna, småningom under loppet

¹ Möjligen tryckfel i stället för 1170, då den högtidliga skrinläggningen ägde rum den 25 juni.

af åtskilliga år. Det synes fastmer sannolikt, att likformigheten uppnåtts genom öfverenskommelse efter hand mellan de olika almanacks-utgifvarne, som numera alla voro svenskar; den sista almanackan af utländsk utgifvare var nämligen Voigts för år 1700. Uppslaget till en sådan öfverenskommelse får måhända sökas i följande uppsats, som förekommer i G. O. Bilbergs almanack för 1702.

Orsak till Namnens förändringar uti Almanaken.

Ibland dem som skrifwa Almanaker fins ganska stor åtskillnad uti de Namn, som på dagarne i året införas, då den ene sätter den 10. Januarii Beatus, skrifwer en annan Zacharias, Nicanor, Paulus Eremita etc. hwaröfwer mången sig billigt förundrar som intet wet hwar ifrån denne friheten är kommen. Man talar intet om Apostle- och andre Helgedagar, som almänt i församlingen på wisse dagar begåås: icke heller om marknads dagar, som Hindrich, Olof, Lars och andre som i Sweriget uti wissa Städer af ålder äro förordnade; icke heller om märkelse dagar som: Tiburtius, Eskil, Medardus och andre, hwilke af en gammal sedwane äre wordne bibehåldne, fast de samme igenom uträkningen längst för detta uhr sine rum äre rubbade: utan man finner att antingen den som skrifwer Almanaken, eller och Booktryckaren sielf ofta gör sin Patron eller Wän till willies, och införer hans namn på des födelses dag, eller hwar han gått finner, ock sluter ut ett annat i stället; altså kan ingen wara om någon wiss ordning försäkrat.

Elliest när wij gå till rätta grunden af desse namnen; så finnes att de aldraförst af den Romerske Kyrkian äro införde, som deras Missalia Romana nogsam utwisa, hwilka befalla att den Martyren, den Påwen, den Biskopen, på den dagen i året skall dyrkias; ja ock såsom den Orten, den Staden, det Skrået, hoos dem haa sina särdeles Helgon att dyrkia! så har och hwar och en af dem deras namn med röda bokstäfwer sig uti Almanaken utmärkt. Om man wille eftersökia uti Martyrologiis, så skall finnas hwar dag så många Helige som alla Kalendarier kunna uppfylla, af hwilke de, som den Romerske Kyrkian intet äro tillbundne, kunna hwem de behaga ut-

wälia. Doch woro önskeligit att de Evangeliske, som de afledne Helgons dyrkan och de Påwiske Ceremonier igenom Guds Ord hafwa förkastat, wille förutan våre wanlige Helgdagar, samt de märkelse dagar som man kan behålla för ett wanligt bruk, efter de och finnes på våra uhrgamle Swenske Runstafwar, låta de andre namnen fahra, eller åtminstone sig om dem förena. Det är bekant att många dagar stå ännu qwar i de Evangeliskas Almnaker som borde uteslutas; såsom Mariæ födelsedag d. 8. Septemb. Mariæ offer d. 21. Novemb. Alla Siälars dag d. 2. Novemb. med flera sådane, hwilke räknas uti Påwedömet för store Helgdagar, men hos oss till bruket billigt äre afskaffade; såsom dessutan många andre af en Christelig frihet äre behåldne wordne af gamla tider: och här till af Öfwerheten uti Kyrkiolagen stadfäste. Utaf samma frihet har och den Christna Kyrkian infört den store Keyser Constantin. Magn. den 20. Novemb. och Keyser Carl Magn. d. 28. Jan. såsom och den högt uplyste Mannen Martin. Luth. d. 10. Nov. och andra flera, intet att dyrkia dem som Helgon, utan allenast att påminna sig deras nitälskan för Christi Församlings upbyggelse. Hwar wid och bör påminnas: Om någon will införa sin Öfwerhets Dag i Almanaken att firas med hwarjehanda Frögde-Tekn utaf Undersåtarna; att man då intet tager den till låns af någon annan dag, utan rättare antingen på des Födelses, Regernings, eller särdeles Segers-Dag, öfwer Fienden, den anställer, som man finner i England och annorstädes wara brukeligit; hwilket alt åligger Kalendarigraphis efter hög Befalning, och ey effter egit godtyckio att förrätta: Emedan detta är ett wilkor för hwart och ett Land och Rike, som ingen annan grund uti sielfwa arbetet finner, än höga Öfwerhetenes willia och Undersåtarnas lydna ock hörsamhet.»

Helt naturligt frågar man sig vidare efter orsaken, hvarför Knutsdagen öfver hufvud flyttades från den 7 januari, och hvarför den förlades just till den 13:e. Först må då påminnas därom, att redan E. M. Fant i en dissertation af 1789 varit inne på dessa frågor. Dissertationen, hvars titel är »Calendarium medii ævi, notis illustratum», utgör väsentligen en sammanställning af nämnlängderna i de tre missalerna för Uppsala, Lund och Västerås. Vid den 7

januari finner man en not,¹ som i öfversättning lyder på följande sätt. »Att den frid, som tog sin början vid Kristi födelses fest, gick till ända på denna dag, framgår af Upplandslagen, tingmalabalkens 14:e flock. Häraf har jag kommit till den förmodan, att våra förfäder icke brukade fira denna fest mer än 13 dagar, en tanke som tyckes vinna bekräftelse af vårt beteckningssätt, enär vi aldrig tala om 14:e dag jul. Hvad åter Knutsdagens flyttning från den 7:e till den 15 januari angår, så kan jag därtill icke se något annat skäl, än att Knutsdagens oktava firades den 14 januari och att föregående dag, såsom helgdagsafton, sedermera blifvit på särskildt sätt högtidlighållen, hvilket gifvit anledning till bruket att beteckna den med namnet Knut.»

Det är troligt, att Fant, då han konstaterar, att julfriden enligt Upplandslagen gick ut den 7 januari, stöder sig på 1607 års upplaga, hvars läsart på detta ställe utan tvifvel är den ursprungliga, såsom lektor Nat. Beckman i sin uppsats² påvisar. Af Beckmans utredning framgår också, att samma stadgande om julfridens utgång återfinnes äfven i andra svenska lagar, liksom ock i lagar från andra nordiska länder. Å andra sidan är det lika säkert, att man i de nordiska lagarna finner en annan och vanligare utgångsdag för julfriden, nämligen den 13 januari. Af dessa båda stadganden anser Beckman det förra vara det ursprungliga, medan det senare representerar ett yngre bruk; och det kan ej nekas, att detta antagande förefaller rätt sannolikt.

Fant är icke lika säker på, att äfven julhelgen af gammalt slutat på den 7 januari, utan här uttalar han blott en förmodan; det ligger också i sakens natur, att svårigheten att komma till ett säkert resultat här måste vara mycket större. Emellertid är man icke alldeles i sakkad af hållpunkter. Först må påminnas om den

¹ Hoc exspirasse die pacem a nativitate Christi auspicia sumentem, ex lege Upl. Thingm. [B. XIV. fl. patet. Hinc mihi oborta est suspicio, quod antiqui non ultra XIII. dies hoc festum celebrare sint soliti. Quam et nostra nominandi ratio confirmare videtur. Nam XIV dies Juliorum numquam a nobis dicitur. At rationem, cur in XIII. a VII. Jan. commutatus sit Kanuti ille dies, non aliam sane video, quam quod Octava Kan. XIV. Jan. celebraretur, et profestus ejus singulari dein modo sollennis factus in consuetudinem Kan. nomine eum insigniendi abierit.

² Knutsdagen och julfriden. Se sid. 182 o. f.

gamla *affaradagr jóla*, som, efter hvad Beckman visat, hos Snorre utan tvifvel är den 7 januari, hvilket ock Eiríkr Magnússon¹ tar för gifvet. Vare sig uttrycket öfversättes med »julens utgångsdag», såsom af Beckman, eller med »the day, on which the Yule guests took their departure», såsom af Magnússon, torde det få anses beteckna julhelgens slut, hvarigenom Fants förmodan vinner ett stöd.

Det ser vidare ut, som om julhelgen, i motsats till julfriden, först i mycket senare tid börjat sträcka sig utöfver denna gräns, åtminstone i stora delar af vårt land. I bondepraktikans upplagor från 1600-talet och förra hälften af 1700-talet är det, såsom ofvan visats, på den 7 januari som Knut drifver julen ut;² och ännu så sent som på 1860-talet skrifer Hyltén-Cavallius (Wärend och Wirdarne, I, sid. 177), att »dagen efter trettondedagen, då julen lyktar, ännu får namn af *Farängladagen*, emedan änglarne, som varit på besök, då fara sina färde».

Det fanns alltså ännu för 50 år sedan trakter i Sverige, där julen slutade på samma dag som på Snorres tid; och det är icke otänkbart, att det än i dag kan finnas någon landsända, där den gamla sedvänjan håller i sig. I den ojämförligt största delen af landet torde emellertid tjugondagen sedan lång tid tillbaka räknas som julens sista dag.

På grund af de sakförhållanden, som i det föregående framdragits, tyckes det finnas ett visst fog för framkastande af den tanken, att icke blott Knutsdagen utan äfven julens slut i jämförelsevis sen tid undergått förflyttning från den 7 januari till den 13:e. Förloppet af en sådan flyttning måste emellertid hafva varit mycket långsamt, i den ena landsdelen har den skett tidigare, i den andra senare, så att den i det hela måhända sträckt sig öfver ett par århundraden eller mera. Såsom den tid, under hvilken den till sin största del försiggått, skulle väl snarast böra anses de sista årtiondena af 1600-talet och de första af 1700-talet. Och att Knut därvid

¹ Description of a Norwegian Calendar. Cambridge Antiquarian Society's Communications, Vol. IV, No. 2 (May 13, 1878). Sid. 23.

² Enligt meddelande från dr Otto Hoppe har man i redaktionen för Svenska Akademiens ordbok ingen äldre källa för detta uttryck.

fått åtfölja julens slut, har väl säkerligen skett i den afsikten, att han fortfarande skulle få sköta sin gamla syssla att köra julen ut.

Den äldsta källa, i hvilken både Knut och julens slut uttryckligen förläggas till den 13 januari, torde vara Verelii edition af *Hervarar Saga* (Uppsala 1672). På sid. 56 heter det om julen hos våra förfäder, sedan de blifvit kristna:¹ »Denna festlighet fortgick hos dem från aposteln Tomas' dag till den 14 januari, då man återgick till sina vanliga sysslor och arbeten. Häraf det gängse talesättet *Knut körer Julen ut*, d. v. s. Knut eller den 13 januari gör slut på festdagarna.» Vidare omtalas, att på runstafven nästan alla dessa dagar utmärkas med upprätt stående horn, medan den 13 januari betecknas med ett stjälpt horn. Till sist bifogas en afbildning af en runstaf, omfattande 20 dec.—14 jan.

När Verelius härleder det ifrågavarande talesättet från våra förfäders sed att fira jul från Tome dag till den 14 januari, så måste detta betecknas som en ren konstruktion. Det är nämligen tydligt af sammanhanget, att Verelius, när han talar om våra förfäder (*majores nostri*), menar nordborna under de första århundradena efter kristendomens införande. Men att det under medeltiden skulle funnits någon annan Knutsdag i januari än den 7:e, därför saknas hittills veterligen hvarje spår af bevis. Det är dessutom att märka, att hos Verelius det nämnda talesättet icke har den form, under hvilken det numera vanligen anföres, *tjugondag Knut kör julen ut*, utan att det endast identifierar Knutsdagen och julens slut men icke binder dem vid ett bestämdt datum. Och under samma kortare form citeras det på alla de ställen från 1600-talet, som kommit till min kännedom och angifvas i det följande. Det är först på 1700-talet som tjugondagen tillfogas. Såsom exempel må anföras ur en dissertation² af 1708:

»Tiugunde dag Jul är Knut,

Då skal man dricka Julen vt.»

¹ Continuata hæc ipsis fuit festivitas a die Thomæ Apostoli, ad 14. Ianuarii diem, cum ad ordinaria opera ac labores iterum reditum. Unde vulgaris Rythmus. Knut körer Julen ut: h. e. Canutus sive 13. Ianuarii dies genialibus diebus finem imponit.

² Elvius, Petrus, *Idea Scipionis Runicæ*. (Diss. Resp. F. Swab.) Upsaliæ 1708. Sid. 40.

På ett annat ställe i Herverar Saga (sid. 139) läses följande.¹ »Än i dag hafva bönder och äfven andra för sed att på julaftonen baka ett bröd, kalladt Julagalt, som har form af en galt och är framsatt på bordet jämte andra rätter under hela jultiden ända till Knutsdagen, den 13 januari. Under hela denna tid bör nämligen bordet dygnet om vara rikligen försedt med bröd, skinka och andra matvaror; att lämna det tomt anses olycksbådande och stridande mot fädrens sed.»

I Verelii Index linguae veteris scytho-scandicæ (utg. af Olof Rudbeck 1691) heter det på sid. 3: »Affaradagr Jolanna . . . Ändan på Julen. *Knut körer Julen uth.*»²

I Rudbecks Atland, första delen (1679), sid. 104 läses: ». . . de Christnas Juulhäg, hwilken hoos sombliga lyctades den 13. Juuldagen, som war den 6. Januarii: hoos andra 20. Juuldagen, som är S. Knutz dag den 13. Januarii, där af ordspråket: *Knut köör Julen uth.*» Här är det af särskildt intresse, att Rudbeck visar sig känna till, att två olika dagar räknats som den sista i julhelgen.

I Atlands andra del (1689) förekommer följande på sid. 177. ». . . et horn omvänt eller stielpt, wedh Knutz dagh, hwilket icke allenast betyder, at dhen stoore Julfasten hafwer en enda, utan dhe gamble genom de 19 dagars fest, ifrån första stora Juldagen in til den 19 dagen, hafwa alltid welat ihogkomma det gyllende talet, det är de 19 åhr, på hwilka Solen och Månan åther komma til sitt förra lopp, angående ny och nedan . . . Dher aff är ordspråket, *Knu köör Julen ut*, ty Knut betyder på Swenska ändemålet, såsom man alltid slår på en trå, der medh man mäter, och således är både Knut ändemålet för dhe lustige Juledagarne, som för gyllende talet.» Rudbeck söker alltså här göra gällande, att julhelgens längd i dagar bestämts af måncykelns längd i år, hvilket måste afvisas

¹ . . . etiamnum in parascheve Iolia, rusticis aliisque mos [est], panem figura verris conficere, nomine Julagalt eumque per totum Iuliorum tempus, inter alia fercula in mensa exponere, usque ad Canuti diem (13. Jan.) Toto enim hoc tempore mensam pane, perna aliisque esculentis nocte dieque oneratam esse oportet. Vacuam namque relinqui, mali ominis, et a majorum moribus abhorrens censetur.

² För detta citat och de båda följande ur Rudbecks Atland har jag att tacka dr Otto Hoppe i Lund.

som ett löst hugskott; någon som helst verklig grund för detta påstående är icke anförd och lärer icke heller kunna förebringas.

Från 1600-talet är ännu att citera ett ställe hos S. Krook, Swenskt åg Runskt Calendarium (1690). I hans »Förklarning öfwer Figurerna på Runestafwen» läses vid den 13 januari: »Vpwända hornet eller toma tunnan wid 20. dag Jul betyder nu ey mera dricka wara igen att giöra sig lustig med: ty *Knut körer Julen ut.*»

Trots de grundlösa påståenden, genom hvilka både Verelius och Rudbeck själfva minskat sin trovärdighet i förevarande fall, torde dock af de anförda ställena, särskildt af Verelii noggranna beskrifning af seden med julagalten framgå, att det på deras tid var ett stadgadt bruk att räkna den 13 januari som julens sista dag i de delar af Sverige, som voro dem närmare bekanta; likaså torde talesättet »Knut kör julen ut» i samma trakter hafva lefvat på folkmunnen och afsett tjugondagen. Men å andra sidan synes det högst sannolikt, att det till stor del varit dessa mäns auktoritet, som förmått almanackornas utgifvare att, med förkastande af det gamla namnet Hilarius, förena sig om Knut på den 13 januari. Och det är icke otänkbart, att detta i sin ordning påverkat folkseden i den riktningen, att tjugondagen allt allmännare kommit att betraktas som julens sista dag.

Knutsdagen och julfriden.

Af

Nat. Beckman.

Sedan lektor Arvid Lindhagen meddelat mig att han sysslade med en del frågor rörande Knutsdagen, blef det rätt snart klart för oss båda, att i dess historia föreställningen om Knut, som »kör julen ut» spelat en viktig roll, och att således frågan om Knutsdagens placering borde ses i sammanhang med frågan om julfridens varaktighet under olika tider. Närmast för att ställa dem till Lindhagens disposition gjorde jag några anteckningar rörande sådant

som jag vid annat arbete påträffade, och då materialet blef något för stort för att inrymmas i hans uppsats, beslöto vi att skrifva hvar sin i frågan.

Först bör det då erinras, att Knutsdagens sammanträffande med julens slut från början är något mer än en tillfällighet. Knut Lavard hade ju varit inbjuden att fira julgille hos sin farbroder konung Nils, och det var efter julgillet slut, som man beredde sig tillfälle att öfvermanna och dräpa honom (den 7 jan. 1131). Att julgillet räckte lika länge som julfriden är ju icke bevisligt; men det är sannolikt, att man, så vidt möjligt var, undvek att draga öfver sig den ökade skuld, som ett dråp under frid enligt den tidens uppfattning medförde. Det är således rätt antagligt, att på Knut Lavards tid julfriden var slut med trettondedagen den 6, så att dråpet kom att inträffa första dagen af den icke fridlysta tiden.¹

På dagen 30 år efter Knut Lavard blef en annan man dräpt, nämligen konung Inge Krokryggs trogne och mäktige vän Gregorius Dagsson. Om detta dråp ha vi mycket noggranna underrättelser hos Snorre, hvars källa var de meddelanden, som hans fosterfader Jon Loptsson vunnit vid sitt besök hos den nye konungen af Norge ett par år senare. Enligt texten i Cod. Frisianus (s. 357 hos Unger) lyder stället så: (*þeir*) *komu til Fors hinn xiiij. dag ióla. Hann var þar um nóttina. Ok hafði þar ottusaung affaradag iola ok var hanum lesit godspiall; þat var laugardagr.*² Den dag, på hvilken Gregorius sedan föll, kallas sålunda här *affaradagr iola*, julens utgångsdag. Den är uppenbarligen dagen efter trettonde, d. 7 januari, dagen för Knut Lavards fall. Särskildt den angifna veckodagen ställer detta utom allt tvifvel och visar, att vi måste förkasta den i andra handskrifter förekommande läsarten »fjortonde dag jul» i ställets början.

Hur Snorre eller väl snarare de, som berättat händelserna vid Fors, räknade julens slut, är sålunda alldeles klart. Eget är, att

¹ Saxo säger visserligen, att dagen var helig, men detta kan vara inflytande från senare kyrklig uppfattning.

² De kommo till Fors trettondedag jul. Han var där öfver natten. Och där höllo de ottesång på julens utgångsdag, och evangeliet lästes för honom. Det var en lördag.

detta oaktadt Fritznér räkner *affaradag ióla* såsom »julens sista eller tjugonde dag». Tydligt har den samvetsgranne lexikografen denna gång låtit sig påverkas af en förutfattad mening och så försummat att med önsklig skärpa granska det anförda textstället.¹

Nästa källa som vi skola citera, är den isländska fristatens lag, den s. k. Grágás, hvars text ju anses tillhöra 1100-talet, fastän handskrifterna äro yngre. Beskedet är ganska klart. »Julhelg skola vi hålla här i landet. Det är tretton dagar», heter det Kristinna laga þátr. kap. 11 (s. 28 i Finnsens upplaga af 1852). I det följande ges närmare regler för hur strängt de särskilda dagarna skola hållas; för oss ha dessa uppgifter egentligen blott det värdet, att de visa, att någon felskrifning vid siffran xiiij icke behöfver misstänkas. Juldagen, nyårsdagen och trettondagen skulle hållas lika väl som påskdagen. På de öfriga kunde vissa nödvändiga arbeten få verkställas. Äfven »åttonde dagen efter trettonde», d. v. s. tjugonde dagen, octava epiphanie, var emellertid »mässodag» på Island. De äldsta norska lagarna synas stå på samma ståndpunkt som Grágás, dock har jag icke funnit, att de upptaga någon octava epiphanie.

De svenska lagarna upptaga icke sådana utförliga redogörelser för helgdagar som de norska, men de ha i många fall bestämmelser om julfrid, hvarmed några bland dem afse strängare straffbestämmelser för vissa brott, andra åter inskränkning i rätten att föra talan inför rätta under viss tid.

Vi skola först till granskning upptaga Upplandslagen. Dess hithörande bestämmelser förekomma i þingmalabalkens 14:de flock, men handskrifterna gå i sär, så att vi få upptaga tre läsarter.

I. *Julæ friþer ganger in a apton ok utt a annæn dagh.*

(Detta är läsarten i Cod. A, hufvudhandskriften.)

II. *Julæ friþer ganger in a iulæ apton ok utt a annæn dagh æptir þrættandæ dagh.*

(Denna läsart upptages af Schlyter i varianterna efter handskrifterna E (= upplagan 1607), F och H. Det kan numera tilläggas,

¹ Äfven i berättelserna om Harald Gille förekommer *affaradag ióla*. Här kan dock dagen ej bestämmas.

att den finnes äfven i Ängsöhandskriften, som varit original till F och af v. Friesen anses härstamma från omkring 1350).

III. *Julæ friþær gangær in a julæ apton ok utt a attundæ dagh æptir þrættandæ dagh.*

(Så läser Schlyter efter Cod. C, från c. 1350. Cod. B, som varit original till C, är på detta ställe defekt).

Att läsarten I i Cod. A är korrumperad, torde icke behöfva betvivlas. Den förkastas också af Schlyter. Å andra sidan kan man knappast följa honom, då han väljer läsarten III från C, hvilken ju motsäges af alla de öfriga, enär ju A åtminstone kan användas som bevis för att ursprungliga läsarten haft ordet *annæn*. Visserligen har Schlyter haft en ogynnsam mening om 1607 års upplaga af lagen (E), och visserligen har han blott känt F och icke dess original. Men i alla fall är handskriftsmaterialet sådant, att väl Schlyter blott därigenom kunnat göra sitt val, att han, liksom Fritzner, varit fången, i den förutfattade meningen, att julriden skulle räcka till och med tjugonedagen. Eljest hade han säkerligen valt läsarten II, som uppenbarligen är den rätta (eller bättre uttryckt den ursprungliga; jfr nedan). Förhållandet är rätt uppenbart. Från början har bestämmelsen blott gällt till och med trettonde. Cod. C representerar dock knappast en slarvig afskrifvare utan ett yngre bruk. Men lagen visar tydligen, att den 7 januari ända till slutet på 1200-talet gällt som julridens sista dag, att Knut på sin ursprungliga dag där kört julen ut. De yngre svealagarna, Västmanna- och Södermannalagarna följa i sina pingmalabalkar (sluttet) det yngre upplandsskicket (läsarten III).

Med Upplandslagen synes ju den yngre Västgötagen vara väsentligen samtidig, och förhållandena äro rätt analoga. Att lagen kallar epiphania för tolfte dag, är ju utan betydelse; detta sätt att räkna förekommer i England ännu i dag, och det beror ju blott därpå, att man icke medräknat utgångspunkten. Äfven här förekomma två läsarter. Hufvudhandskriften räknar (KB. 51) julriden från och med julafton till och med tolfte dag, tre andra handskrifter, däribland Lydekini exerpt från omkring 1300, räkna den till och med tjugonedagen. I en föregående flock förbjudes edgång i hela ad-

ventstiden och sedan till och med tjugonedagen. Här äro handskrifterna ense. Den latinska öfversättningen »Statuta generalia dicta kyrkiobalkær» har i båda fallen octava epiphanie. Det synes här knappast finnas skäl att antaga skriffel i hufvudhandskriften, äfven här torde den längre utsträckta julfriden vara en senare utveckling som dock träder inom synhåll för oss något tidigare än i Uppland.

Utan bevis skulle man väl kunna medgifva, att vi här måste räkna med en kyrklig uppfattning, som kräde de längre helgerna, och en borgerlig, som önskade hålla på de kortare. Detta framgår för öfrigt klart af förhållandena i Skåne. Den skånska kyrkorätten (tydligast i sin latinska redaktion) räknar julhelgen från adventets ingång till och med octava epiphanie, men då Valdemar II skulle utfärda processuella regler, betingade af järnbördens afskaffande, så fritog han från behandling af äfven tjufnadsmål tiden från jul till och med trettodedagen.¹

Det återstår att nämna, att Hälsingelagen räknar julfrid från 9 dagar före jul och till och med tjugonedagen, samt att Östgötalagen (KB. 22) räknar den från julafton efter aftonsången till och med trettodedagen samma tid.

Af det vi här meddelat, framgår alltså, att i äldre tid och långt in på 1200-talet, delvis 1300-talet, den 7 januari varit julens utgångsdag eller första egentligen helgfria dagen efter julen. Det kunde då med skäl sägas, att Knut körde julen ut. Under kyrkligt inflytande har sedan julfriden (julhelgen) utsträckts till och med tjugonedagen. Om den föreställningen var gammal, att Knut hade uppgiften att köra ut julen, hvarpå piskan på vissa runstafvar kan synas tyda, så fanns ju förutsättningen för en flyttning af Knutsdagen till tjugonedag jul (den 13 januari) långt före den tid, från hvilken denna ändring är styrkt.

¹ Skånelagen III A, 14; III C, 13; V, 2, 1, slutet.

Mötena i Visby 8—11 augusti 1912.

Liksom föregående år i Göteborg¹ skulle Svenska Fornminnesföreningen och Svenska Museimannaföreningen i år hålla ett gemensamt möte. Denna gång hade Visby utsetts till mötesplats, och alla museimän och fornminnesvänner, som hade tillfälle därtill, hade hörsammat budet att träffas på Nordens fornminnesrikaste ö. Många hade naturligtvis varit i Visby någon gång förr för studier, men mer än gärna begagnade man tillfället att åter vandra i den gamla Hansestaden, som förresten visade gästerna den artigheten att under dessa dagar anlägga en rik flaggskrud.

Gottland äger sedan årtusenden en rik och egenartad kultur. Hvad var då naturligare, än att de flesta af föredragarne hade valt sina ämnen med hänsyn till denna. En sådan koncentration till landskapets och mötesstadens förflutna kultur, som denna gång ägde rum, har väl knappast förr bjudits på något af dessa sommarmöten.

Torsdagen den 8 aug. kl. 10 öppnades museimannaföreningens förhandlingar i Visby biografteater, som gratis upplåtits för ändamålet. Såsom vice ordförande och vice sekreterare för mötet fungerade lektor M. Klintberg och major Ernst Hellgren, den senare som bekant Gottlands Fornsals föreståndare. Föreningens fasta funktionärer omvaldes. Decharge för det gångna årets förvaltning beviljades.

Därefter redogjorde sekreteraren för de åtgärder, som vidtagits för att förskaffa vissa konst- och kulturhistoriska museer i landsorten ett årligt statsanslag. Museimannaföreningens af Vitterhetsakademien tillstyrkta ansökan hade emellertid ännu ej varit under behandling hos regeringen. Denna ansökan skulle därför, om så behöfdes, förnyas.

Ordföranden refererade därefter årets stora händelse inom svensk kulturminnesvård, nämligen de förberedande åtgärder, som inom Vitterhetsakademien vidtagits till *åvägabringandet af en ny lagstiftning till de svenska kultur- och fornminnenas vård och skydd*. Med anledning häraf utspann sig en

¹ I Fataburen 1911, s. 169 o. f., refereras dessa mötesförhandlingar.

liflig diskussion. Man enades om att hemställa, att Akademiens beslut i frågan jämte öfriga tryckta handlingar i ärendet skulle utsändas till museimannaföreningens medlemmar. Deras önskemål skulle inom viss tid vara inne hos sekreteraren för att läggas som grundval för ett eventuellt uttalande från föreningens sida.

Efter lunchen möttes man i *Fornsalen*, som under den förflutna vintern omordnats. Major Hellgren beklagade, att denna omordning ej hunnit avslutas. Enhvar museiman förstår dock, hvilket betydande arbete redan nedlagts på att nå detta mål och lyckönskar till de vunna resultaten. Museet förevisades i grupper, som bytte förevisare allt efter som man kom till nya afdelningar. På så vis tjänstgjorde olika fackmän som ciceroner på de gebit, där de voro bäst hemmastadda.

Klockan $\frac{1}{2}$ 4 fortsattes förhandlingarna, då riksantikvarien Montelius höll föredrag om *sarkofager och helgonskrin*. Efter honom redogjorde amanuensen fröken L. Hagberg för den gamla *fastlagsseden att åka långt lin*, och till slut debatterades med Nordiska Museets styresman dr Salin som inledare öfver ämnet *teknik vid införlifvandet af föremål med museisamlingar*. Middag intogs gemensamt på Stadshotellets terrass. Därifrån vandrade man i spridda grupper till den välkomstfest, till hvilken biskop von Schéele å ett antal Visbyboars vägnar på förmiddagen hade inbjudit. Biskopen hälsade i ett högstämtdt tal gästerna välkomna, och riksantikvarien svarade å deras vägnar. Därmed var festens officiella del förbi, och man fick vid ett angenämt samkväm förnya gamla och stifta nya bekantskaper.

Fredagen den 9 började Svenska Fornminnesföreningens sommarmöte kl. 10 f. m. Till vice ordförande för mötet utsågs biskop von Schéele. Första föredraget hölls af riksantikvarien Montelius, som under titeln *Några minnen från Gottlands hednatid* gaf en resumé öfver Gottlands 4000-åriga förhistoria. Därvid fick han tillfälle att betona såväl drag af öns märkliga särkultur som att framhäfva den högt uppdrifna konstskicklighet, som under förhistorisk tid funnits på Gottland.

Direktör Hans Hansson från Gamleby föreläste därefter om *Gottlands kämpgrafvar*, rester af förhistoriska byggnader, som i stort antal ligga spridda öfver större delen af den bördigare delen af ön. En af de märkligaste kämpgrafsamlingarna vid Vallhagar å Pusers gårds ägor i Fröjel, där ej mindre än 16 stycken ligga i en grupp, kommer att för framtiden bevaras som ett historiskt minnesmärke. Gottlands fornvänner ha nämligen lyckats anskaffa nödiga medel till området inköpande.

Efter lunchrasten hölls ett par föredrag som inledningar till lördagens utfärd. Det ena, af dr Sune Ambrosiani, behandlade *Gottlands lands-*

kyrkor, det andra af lektor K. A. Berlin *gottländska allmogehus*. Därvid omnämnde den senare äfven de åtgärder, som vidtagits för att bevara den gamla domaregården Kattlunds i Grötlingbo från förstörelse. Dagens förhandlingar slutade med, att auditoriet följde antikvarien Emil Ekhoff till en lärarik och intressant rundfärd efter *Visby stadsmur*, Nordens ståtligaste medeltidsminne, åt hvars konservering och beskrifvande dr Ekhoff ägnat så många arbetsfyllda år. Efter middagen gafs tillfälle att i spridda kottier bese Visby.

Lördagen den 10 företog ett hundratal deltagare i mötet en utflykt med tåg till landsbygden för att ställas öga mot öga med olika slag af de kulturminnesmärken, som dagen förut förevisats i skioptikonbilder. I närheten af *Bäls* vid Slitebanan besågs först ett graffält från romersk järnålder på hedliknande skogsmark, där kalkstenen här och där går i dagen. Graffältet ligger på *Ösarfverums* mark. Vidare besöktes en bondgård och *Bäls* annexkyrka. Vid *Larsarfve* gjordes en afstickare till en äng med kämpgrafvar och »vastar». Vid *Källunge* besöktes kyrkan.

Så blef det middagsrast vid *Gandarfve* nära *Dalhem*. Man njöt i gröngräset af hvad Gottlands bästa gästgivaregård kunde bjuda. Så besågs *Dalhems* kyrka. Därefter vidare till *Roma*, hvarest framförallt resterna af det gamla cistercienserklostrets kyrka från slutet af 1100-talet tilldrog sig rese-närernas intresse. Vid *Barlingbo* kyrka stannade tåget, liksom ock midt på linien framför *Svenskens*, där dagens sista förevisning ägde rum vid en under utgräfning varande kämpgraf af arbetets ledare antikvarien T. Arne. I öfrigt tjänstgjorde som ciceroner fredagens föredragshållare hrr Hansson vid grafvarna, Berlin vid husen och *Ambrosiani* vid kyrkorna. Vid sjutiden var man åter i Visby. Vädret, som under dagen varit godt, hade nu ändrat sig. Det regnade med hård vind. — Som aftonunderhållning hade likväl anordnats en s. k. ruinfest med sång, deklamation och eklärering af Sankt Karin. Det är ju endast i fornminnesstaden Visby en dylik kan komma till stånd.

Söndagen den 11 möttes deltagarna åter för att under doktor Ekhoffs ledning närmare göra sig förtrogna med ruinkyrkornas utseende och byggnads-historia. Under senaste tid hade omfattande gräfningar under demonstratorns ledning vidtagits i *S. Nikolaus'* ruin, liksom under föregående år dylika ägt rum i *S. Klemens* ruin.¹ Med ledning af gräfningsresultaten framställdes dessa båda kyrkors historia. Äfven flere af de öfriga ruinerna studerades under korta besök.

¹ Emil Ekhoff, *S. Klemens kyrka i Visby*, Stockholm 1912.

Efter lunchen samlades man till den sista sessionen. Antikvarien Otto Janse föredrog om *gottländska kyrkmöbler*. Här på ön har som bekant i kyrkorna genom tiderna bevarats en så sällsynt rik samling möbler, att någon liknande ej torde kunna uppvisas från något annat land eller landskap.

Efter honom upptog direktör C. F. Hennerberg en annan grupp kyrkliga inventarieföremål till behandling, nämligen *orglarna*. Om man ock har sig bekant, att orglar funnits sedan kristendomens första tider, finnes dock ej någonstädes så många medeltida orglar i behåll som från Gottland. De flesta förvaras numera lyckligtvis i museerna.

Sista föredraganden för dagen och mötet var den framstående gottländske hembygdsforskaren och folklifskännaren lektor M. Klintberg, som lämnade en öfversikt öfver lifvet hos allmogen, dess förrättningar och vanor, närmast i Lau socken på södra Gottland. Lektor Klintbergs liksom öfriga föredrag, som så kräfde, illustrerades af skioptikonbilder.

Ordföranden avslutade förhandlingarna samt riktade sitt tack särskildt till Visbyborna för visad vänlighet. Som gutarnes talman gaf lektor Klintberg därefter uttryck åt deras glädje öfver att föreningsmötena denna gång förlagts till Visby. Till slut aftackades äfven fornsalens föreståndare, major Hellgren, som haft besväret med de lokala förberedelserna till mötet och under mötestiden burit dagens tunga. — På Stadshotellet träffades man ännu en gång till gemensam middag, innan flertalet på kvällen styrde kosan till fastlandet.

Till mötets öppnande hade på Vitterhetsakademiens förlag utgifvits Sune Ambrosiani, *Gottländska kyrkoinventarier*, Stockholm 1912.

Att innehållet i mötets olika föredrag här endast i korthet omnämts, beror på, att från initieradt håll meddelats, att Svenska Fornminnesföreningen ämnar utge utförliga referat af förhandlingarna i Visby.

Litteratur.

Vägledningarna utgifna 1912 af Nordiska Museet.

Året 1912 gick in i de olympiska spelens tecken, och Nordiska Museet sökte bereda sig att mottaga den ström af resande främlingar, som antogs skola infinna sig i Stockholm, genom att utge den under 1911 utkomna *Führer durch die Sammlungen des Nordiska Museet* i något vidgad form. Desslikes öfversatte doktor Wilhelm Uhrström den reviderade tyska texten till engelska. Denna *Guide to the collections of the Northern Museum* försågs emellertid med fullständigt nytt illustrationsmaterial. Nordiska Museet med sina 100,000-tal föremål måste ju låta sig angeläget vara att göra en så stor mängd af dessa, som möjligt i bild tillgängliga för den intresserade stora allmänheten. Ett försök i denna riktning har också gjorts detta år, i det att museet under redaktion af dr Sune Ambrosiani låtit utgifva *Bilder af utställda föremål*. Här bjudes afbildningar af 300 föremål från museets olika afdelningar i godt tryck till det moderata priset af 1 kr. 50 öre. Dessa *Bilder* kunna betraktas som illustrationsmaterial till de i öfrigt ej illustrerade *Vägledningarna*. Därför har häftet fått samma format som dessa.

Af de olika afdelningarnas *Vägledningarna* ha utarbetats fortsättningen på *Afdelningen för de högre stånden* — den gustavianska tiden och empiren, rum 64—72, af Gustaf Upmark och Anna Lewin. Den sistnämnda har bidragit med beskrifningen af dräkterna. Edvard Hammarstedt har utarbetat *Vägledningen* genom den *Lappska afdelningen*.

På sommaren ordnades af dr Hammarstedt i museet i kolonn-galleriet, rum 36, en utställning af museets samling af skidor och

besläktade fortskaffningsredskap, som ännu ej i vårt sportintresserade land kommit i åtnjutande af den uppmärksamhet som den förtjänar. Fil. stud. Erik Skerfe har uppsatt den tryckta *Förteckningen öfver skidsamlingen*.

Från Skansen har utkommit en ny upplaga af vägledningen i *den kulturhistoriska afdelningen* 31—35:te tusendet med tillägg af Nils Keyland och fjärde upplagan af *Ringlekar på Skansen* med beskrifvande text af Nils Keyland.

H. F. Feilberg, *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. B. I 774 + 32 s.; B. II 920 s.; B. III 1,208 s. 8:o. Köpenhamn 1894—1911.

Detta arbete är, oaktadt sin blygsamma titel »bidrag», af den rang och karaktär, att det utan all anmälan intager sin själfskrifna hedersplats för alla tider. Alla känna det redan från dess första framträdande. År 1894 utkom första häftet af denna ordbok och till sin den 6 augusti förra året firade åttioårsdag hade den åldrige folkmålsforskaren och folksedkännaren lagt sista hand vid detta sitt storartade lifswerk. Därmed har han på en gång åt sig själf rest ett verkligt monumentum ære perennius och åt den danska och nordiska folklifsforskningen skapat ett standard work af första rang. Arbetets ovärderliga betydelse icke blott för språkvetenskapen utan äfven, och i ej mindre grad, för dansk och skandinavisk folkkänedom i allmänhet är för väl känd för att här behöfva mer än omnämnas.

N. E. H.

Heraldisk utställning

anordnades af Heraldiska Föreningen under slutet af maj och början af juni 1912 i Nordiska Museets sal för tillfälliga utställningar. En del af de ur kulturhistorisk synpunkt märkligare där utställda föremålen ha fotograferats för Nordiska Museets räkning.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsafgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsafgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsafgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla afgifter.

Ledamot såväl stiftande som ständig erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsafgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock den 15 dec.—midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 398.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Den utdelas gratis till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne och af utseende som ofvanstående bild visar samt till ett pris af *1 kr.* för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren **GUSTAF HEDBERG**, Regeringsgatan 28 A, Stockholm C.